

บทที่ 3

บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนแม่เหิระใน

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปในปัจจุบันของชุมชนแม่เหิระในนั้นมีสภาพไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบระหว่างหุบเขาที่เป็นพื้นที่ป่าแต่อย่างใด แต่ในอดีตอันยาวนานพื้นที่แห่งนี้เคยมีกลุ่มคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วนับร้อยนับพันปี กลุ่มคนเหล่านี้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชาวลัวะ โดยได้มีการพบซากสิ่งปลูกสร้างโบราณจำพวกกำแพงดิน อิฐ อยู่ในบริเวณวัดสวนพริกในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดเข้ามาศึกษาซากโบราณสถานโบราณวัตถุในพื้นที่เลยแม้แต่แห่งเดียว อย่างไรก็ตาม การศึกษาประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่เกี่ยวข้องในที่นี้คือ คอยคำ อันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาคอยสุเทพนั้นจะช่วยฉายภาพประวัติความเป็นมาของพื้นที่ได้ชัดเจนขึ้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งกรอบระยะเวลาในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ออก 3 ฝั่งช่วง คือ

ช่วงแรก ประวัติศาสตร์การผลิตสร้างพื้นที่ยุคตำนาน จะอธิบายประวัติความเป็นมาของพื้นที่ตั้งแต่ยุคตำนานจนถึงยุคการสร้างเมืองเชียงใหม่ และเนื่องด้วยประวัติศาสตร์ยุคพงสาวดารหรือตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่นั้น จากตรวจเอกสารไม่พบว่ามีกล่าวถึงพื้นที่แห่งนี้ไว้ เป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตจากผู้รู้ในพื้นที่ จึงนำเข้มารวมกับประวัติศาสตร์การผลิตสร้างพื้นที่ยุคแรกนี้ด้วย ซึ่งอยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์จนถึงก่อน พ.ศ. 2398

ช่วงที่สอง ประวัติศาสตร์การผลิตสร้างพื้นที่ยุคการขยายอำนาจรัฐสยามและการล่าอาณานิคม เป็นการอธิบายพื้นที่ในยุคก่อนการตั้งหมู่บ้านจนถึงการตั้งหมู่บ้านยุคแรก ซึ่งอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2398 จนถึงก่อน พ.ศ. 2480 ช่วงนี้ถือว่าอยู่ในยุคปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ด้วย

ช่วงที่สาม การก่อตั้งชุมชนในป่าบ้านแม่เหิระใน เป็นการอธิบายภาพรวมของชุมชน โดยเน้นที่ผู้อยู่อาศัยแต่ดั้งเดิมจนถึงการตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติมในยุคนี้ โดยอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่าง พ.ศ. 2470-2480

ประเด็นในการนำเสนอครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้นำกรอบแนวคิดข้างต้นมาช่วยวิเคราะห์และอธิบายบริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ในเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก การอธิบายการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ที่มีต่อพื้นที่ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยจะกล่าวถึงตำนาน ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ตั้งแต่โบราณ ซึ่งเป็นการผลิตสร้างพื้นที่ที่ทับซ้อนกันระหว่างยุคแรกที่มีความเชื่อแบบผีและยุคต่อมาที่มีความเชื่อแบบพุทธ โดยใช้

กรอบการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ Stott (1991) ร่วมกับกรอบการวิเคราะห์พื้นที่ที่สามของ Soja (1996)

ประเด็นที่สอง การผลิตสร้างพื้นที่ป่าไม้ยุคการขยายอำนาจรัฐและการล่าอาณานิคม เป็นการอธิบายพื้นที่ในยุคก่อนการตั้งหมู่บ้านจนถึงการตั้งถิ่นฐานช่วงแรก ซึ่งเป็นยุคแรกที่มีการขยายอำนาจรัฐเข้ามาจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ใช้กรอบการวิเคราะห์ของการครอบครองและควบคุมพื้นที่ (territorialization) ของ Vandergeest and Peluso (1995) ร่วมกับแนวการวิเคราะห์ว่าทฤษฎีการจัดการป่าไม้แบบวิทยาศาสตร์หรือวนศาสตร์ของ Scott (1998)

ประเด็นที่สาม การก่อตั้งชุมชนแม่เหิระใน เป็นการอธิบายการก่อกำเนิดของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในป่า โดยเน้นไปถึงการเคลื่อนย้ายของคนผ่านพื้นที่อันมีเหตุปัจจัยจากสภาพเศรษฐกิจสังคมในแต่ละช่วง

3.1 การผลิตสร้างพื้นที่ยุคตำนานและประวัติศาสตร์ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (ยุคโบราณจนถึง พ.ศ.2398)

หากกล่าวถึงบ้านแม่เหิระในเพียงชุมชนแห่งเดียวหรือพื้นที่เดียว เราอาจไม่สามารถเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และประวัติความเป็นมาของพื้นที่ได้อย่างชัดเจน จึงต้องมีการอธิบายถึงผู้คน พื้นที่ที่เกี่ยวข้องแล้วเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาประวัติศาสตร์แห่งพื้นที่แม่เหิระและดอยคำ เพื่ออธิบายให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นดังต่อไปนี้

3.1.1 ปู่สะย่าสะ: ผู้ผลิตสร้างพื้นที่ในยุคก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา

“...ปู่สะย่าสะเป็นผีอารักษ์เวียงเจียงใหม่ โดยปู่สะเป็นผีที่ปกปักษ์รักษา ดอยสุเทพ ส่วนย่าสะเป็นผีที่คอยดูแลดอยคำและแม่เหิระใน...”¹

ตำนานพื้นเมืองที่เป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องราวทั้งหมดล้วนกล่าวถึงปู่สะย่าสะ ซึ่งมีสถานภาพเป็น “ผี” ที่คอยปกปักษ์รักษาพื้นที่ อันเป็นคติความเชื่อโบราณของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นเมืองและกลุ่มชนชาติไท ตำนานความเชื่อเกี่ยวกับปู่สะย่าสะนั้น มีการกล่าวไว้ในเอกสารโบราณหลายฉบับ ทั้งในธรรมตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม และธรรมตำนานวัด

¹ สัมภาษณ์แม่นาย 23 มีนาคม พ.ศ. 2554

นันทาราม² ทั้งหมดนี้ได้กล่าวถึงปู่และย่าและทำนองเดียวกัน โดยฉบับตำนานเชียงใหม่ปางเดิมได้กล่าวไว้ว่า ในอดีตยุคที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ และยังไม่ปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า จะต้องไป “โปรดสัตว์” ทั้งหลายก่อน ซึ่งก็คือ การแสดงเทศนาธรรมคำสั่งสอนแก่ผู้คนทั้งหลายให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง เมื่อได้ตรัสดังนั้นแล้ว สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชั้นฟ้า อันมีพระยาอินทราธิราช (พระอินทร์) เป็นพระประธาน ก็ยินดียิ่งนัก ขณะนั้นเองเกิดฝนทองคำตกลงมาอย่างหนัก น้ำฝนได้หล่อไหลจากภูเขาต่างๆ ลงมาชะล้างแร่ธาตุต่างๆ ทั้งเงินทั้งทองคำตามหุบเขาเราห้วยไปรวมกันที่ใต้พื้นคอย พระพุทธองค์จึงทรงตรัสกับพระอานนทว่า ณ ที่นี้ในอนาคต ภูเขาแห่งนี้จะมีชื่อว่าคอยคำ

ภาพ 3.1 รูปปั้นปู่และย่าและบริเวณศาลาเชิงคอยคำ (ซ้าย)
และสระบัวที่ชาวบ้านอ้างว่าเป็นบริเวณที่สุเทพฤาษีพบกุมารีน้อยจามเทวี (ขวา)

ในเวลาต่อมา พระพุทธองค์พร้อมด้วยเหล่าพระสาวกจึงได้เสด็จมาโปรดชาวเมืองห่มมิพะหรือชาวทมิฬ ท่านได้ตรัสถามว่าเพราะเหตุใดบ้านเมืองจึงรกร้างไร้ผู้คน ชาวทมิฬจึงตอบพระพุทธองค์ว่า เป็นเพราะมียักษ์สองตนผัวเมียชื่อว่า ปู่และย่าและที่อาศัยอยู่บริเวณคอยเหนือและคอยใต้ (คอยสุเทพและคอยคำ) มักจับผู้คนไปกินเป็นอาหารจนไม่มีใครกล้าอาศัยอยู่จนกลายเป็นเมืองร้าง ดังนั้นพระพุทธองค์จึงไปแสดงธรรมให้ยักษ์ทั้งสองคนฟัง โดยตรัสว่า ถ้าพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ท่านทั้งสองอย่าได้กินคนอีกเลย เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ได้มาตั้งอยู่ ณ ที่แห่งนี้เพื่อเป็นหนทางในการหลุดพ้นความทุกข์แก่ผู้คนทั้งหลาย ยักษ์สองผัวเมียได้ยินดังนั้นจึงถามพระพุทธองค์ว่าถ้าไม่ให้กินคนจะให้กินอะไร จึงทูลขอทานเนื้อคนเดือนละคน พระพุทธเจ้าตอบว่าเดือนละคนหรือปีละคนก็ไม่ให้กิน จึงทูลขอกินควายปีละสองตัวได้ไหม พระพุทธองค์จึงตอบว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งสองช่วยปกป้องรักษาผู้คนและพระพุทธศาสนาให้ครบ 5,000

² ค้นฉบับโบราณจารเมื่อ พ.ศ. 2020 ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่บ้านพ่อน้อยอินทร์ ณ บ้านคอนไฟ ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

วัสสา (ปี) ได้หรือไม่ ยักษ์ทั้งสองตอบตกลง และขอให้พระพุทธรองค์และพระสาวกช่วยมาเทศน์สั่งสอนพวกตนด้วยเถิด พลังจากนั้นพระพุทธรองค์ทรงให้ศิลาห้าแก่อยักษ์ทั้งสองแล้วเสด็จจากไป (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537)

หลังจากนั้นทุกๆ ปีเมื่อถึงวันขึ้น 14 ค่ำหรือแรม 14 ค่ำ เดือน 9 เหนือ (ราวเดือนมิถุนายน) ของทุกปี จะมีพิธีเลี้ยงคิปปุสะย่ำสะ โดยใช้ควายดำตัวผู้ที่ยังหนุ่มไปทำพิธีพลีกรรมบูชาแก่ปู่สะเชิงคอยเหนือ (คอยสุเทพ) หนึ่งตัว และบูชาย่าสะที่เชิงคอยใต้ (คอยคำ) บริเวณริมฝั่งน้ำแม่เหียะอีกหนึ่งตัว (ปัจจุบันจะใช้เพียงหนึ่งตัว) เมื่อจะทำพิธีให้มีการนิมนต์รูปภาพพระพุทธรเจ้าขึ้นสูง 9 ศอก 1 องค์ คือ พระบฏ ไปทางห้อยบริเวณพื้นที่ทำพิธีพลีกรรม พร้อมกับนิมนต์พระสงฆ์ 8 รูปมาสดด้วย หลังเสร็จพิธีถ้านือควายและซากยังเหลือให้นำไปฝังดิน อย่าเอากลับไปกินที่บ้าน ก็เป็นอันเสร็จสิ้นพิธีบูชาปู่สะย่ำสะ (ลมูล จันทน์หอม (บก.), 2547)

ตำนานปู่สะย่ำสะ ฉบับตำนานวัดพระธาตุคอกคำ ได้กล่าวว่า ในแคว้นแคว้นอันเป็นชมพูทวีปในเวลานั้น พระพุทธรเจ้าได้อุบัติขึ้นและยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ พุทธกิจของพระพุทธรองค์คือ แสดงเทศนาธรรมคำสั่งสอนแก่ผู้คนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง คืบหนึ่งในยามสุดท้ายใกล้รุ่ง พระพุทธรองค์นั่งสมาธิทรงญาณตรวจดูอุปนิสัยผู้คนทั้งหลายเพื่อความีใครบ้างที่พระพุทธรองค์ควรจะไปแสดงธรรมคำสั่งสอน หลังจากนั้นพระพุทธรองค์พร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลายจึงเดินทางผ่านไปยังที่ต่างๆ จนกระทั่งถึงเมืองบุรพนคร³ จากนั้นขึ้นเหนือไปประทับ ณ หมู่บ้านแห่งหนึ่ง (ปัจจุบันคือวัดเจติยเหล็ก) แล้วทรงเสด็จสู่คอกคำทางทิศตะวันตก ปรากฏว่า ณ ที่แห่งนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของยักษ์สามตน พ่อ แม่ และลูก ยักษ์ทั้ง 3 คนนี้ดำรงชีวิตด้วยการกินเนื้อมนุษย์และเนื้อสัตว์เป็นอาหาร มนุษย์และสัตว์จึงถูกยักษ์ทั้งสามจับกินอยู่ตลอดเวลา

ทันทีที่ยักษ์ทั้งสามเห็นพระพุทธรองค์มาถึงก็หามันเตรียมจะจับกินเป็นอาหาร แต่พระพุทธรองค์ทรงทราบถึงความต้องการของยักษ์ทั้งสาม จึงทรงแผ่พระเมตตาไปยังยักษ์ทั้งสาม ด้วยบุญญาธิการของพระพุทธรองค์ ทำให้กระแสนจิตของยักษ์ทั้งสามยอมรับ ยักษ์ผู้ฟัวนามว่า จิคำ ยักษ์ผู้เมียนามว่า ตาเขียว กับลูกจึงเกรงขามพระพุทธรองค์ จึงยอมอ่อนน้อมและก้มลงกราบแทบพระบาท พระพุทธรองค์จึงแสดงธรรมโปรดยักษ์ทั้งสาม ปรากฏว่ายักษ์ผู้เป็นลูกยอมปฏิบัติตามและสมาทานศีล 5 ได้ ส่วนยักษ์จิคำและตาเขียวผู้เป็นพ่อแม่ ไม่สามารถจะรับศีลห้าได้ เพราะยังต้องยังชีพด้วยการฆ่ามนุษย์และสัตว์เป็นอาหารและทูลขออนุญาตกินเนื้อมนุษย์ปีละ 2 คน แต่พระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาต ยักษ์จึงบอกพระพุทธรองค์ว่า ถ้าไม่ได้กินเนื้อก็ไม่รู้จะกินอะไร จึงทูลขอกินเนื้อคนเดือนละคน พระพุทธรเจ้าตอบว่าเดือนละคนหรือปีละคนก็ไม่ให้กิน จึงทูลขอกินควายเดือนละตัว

³ ต่อมาคือเมืองหริภุญชัยหรือตัวเมืองลำพูนในปัจจุบัน

พระพุทธองค์ก็ไม่อนุญาต จึงทูลถวายขอกินควายปีละตัว พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบ แต่ตรัสให้ยักษ์ทั้งสองถามเจ้าเมืองเอง⁴ สุดท้ายยักษ์จึงไปขอกินควายกับเจ้าเมือง เจ้าเมืองอนุญาตให้กินเพราะยังดีกว่าต้องสังเวทชีวิตมนุษย์ ปู่สะขอกินควายเผือกเขาค้า ย่าสะขอกินควายดำกลีบเผิง (ต้องเป็นควายหนุ่มตัวผู้มีเขาเสมอหู) โดยฆ่าควายตัวนั้นแล้วชำแหละเป็นชิ้นส่วนนำไปให้ยักษ์กิน ตั้งแต่นั้นมาจึงมีพิธีบูชาปู่สะย่าสะ โดยทำพิธีกันคนละแห่ง คือ พิธีของปู่สะที่เชิงคอยช้าง(คอยสุเทพ)⁵ และพิธีของย่าสะที่เชิงคอยคำ⁶

ส่วนยักษ์ผู้บุตรได้ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตและได้แสดงธรรมและโอวาทให้ยักษ์ผู้บุตรฟัง เสร็จสิ้นแล้วพระพุทธองค์ได้ประทานเกสาปอยหนึ่ง ทรงอธิษฐานให้เป็นพระธาตุแห่งพระองค์ เสร็จแล้วทรงมอบให้ปู่สะย่าสะ จากนั้นได้บอกให้ยักษ์ทั้งสองเก็บรักษาเอาไว้เป็นที่เคารพบูชาแทนตัวพระพุทธองค์ และในอนาคตหลังพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานไปได้สองพันกว่าพรรษา สถานที่แห่งนี้จะกลายเป็นสถานที่ชุมนุมของผู้มีบุญบารมีทั้งหลาย ยักษ์ทั้งสองจึงรับเอาพระเกสาจากพระพุทธองค์แล้วเอาไปบรรจุไว้ในผอบแก้วมรดกและบูชากราบไหว้อยู่เป็นนิจ หลังจากนั้นเกิดศุภนิมิตขึ้นด้วยมีฝนตกหนักติดต่อกันสามวันสามคืน และน้ำฝนได้หล่อไหลจากภูเขาต่าง ๆ ลงมาชะล้างแร่ธาตุทองคำตามหุบเขาธาราห้วย พัดพาทองคำไหลลงสู่ปากถ้ำเป็นจำนวนมาก ผู้คนจึงเรียกภูเขาและถ้ำนี้ว่า ถ้ำคำและคอยคำตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงประทับรอยพระบาทไว้ ณ แท่นศิลาระหว่างหุบไม้พะยอมทางทิศตะวันออกของคอยคำ และศิลานั้นก็จมหายไปในพื้นที่ดิน โดยมีเทพเจ้ารักษาและจะปรากฏแก่มหาชนทั่วไปในอนาคต

ต่อมาบุตรยักษ์ผู้นั้นอยู่ในสมณเพศได้ไม่นานก็ขออนุญาตพระพุทธองค์ลาสิกขา และขออนุญาตบวชเป็นฤาษี พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตและให้ชื่อยักษ์นั้นว่า วาสุเทพฤาษีหรือสุเทพฤาษี อันเป็นที่มาแห่งชื่อคอยสุเทพในปัจจุบัน ยักษ์ผู้เป็นพ่อชื่อ จิคำ ที่ชาวบ้านเรียกว่า ปู่สะ ก็ไปถือศีลดำรงชีวิตอยู่บริเวณใกล้เคียง กับวัดฝายหินเชิงคอยสุเทพ ส่วนยักษ์ผู้เป็นแม่ชื่อ ตาเจียว ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ย่าสะ ได้อยู่ดูแลรักษาถ้ำคอยคำและพระเกสาธาตุของพระพุทธเจ้าจบจนสิ้นชีวิต (ท.พ. ทรงธรรม, 2536: 17-24)

⁴ เมืองหรือนครในที่นี้ตำนานแต่ละฉบับกล่าวไว้ไม่ตรงกัน บางฉบับไม่ได้บอกชื่อเมือง บางฉบับบอกว่าคือระมิงคนครของชาวลัวะ ส่วนในธรรมตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าคือเมืองทมิฬะ(ทมิฬ) ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างคอยช้างและน้ำแม่ปิง แต่สิ่งที่กล่าวตรงกันคือเมืองนี้เป็นเมืองของชาวลัวะ

⁵ ปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งของวัดฝายหิน หลังมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ฝั่งประตูคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

⁶ ปัจจุบันมีการทำพิธีรวมกันที่เชิงคอยคำ ใกล้ลำห้วยแม่เหิยะ บริเวณปากทางเข้าหมู่บ้านแม่เหิยะใน หมู่ที่ 3 ตำบลแม่เหิยะ ซึ่งอยู่ติดกับพื้นที่ของหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติคอยสุเทพ-ปุยที่ 4 หรือ ทป. 4 (แม่เหิยะใน)

ตำนานปู้สะย่าสะจากธรรมเนียมโบราณวัดนันทารามมีส่วนที่แตกต่างออกไปเล็กน้อย คือ หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับและปรินิพพานไปแล้ว ปู้สะย่าสะกลับมาประพาศตัวดังเดิมอีก คือ ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเหมือนเดิม ฤๅษีสุเทพผู้เป็นลูกมาห้ามก็ไม่เชื่อฟังกลับพูดว่า “คนอื่นไม่ต้องมาห้ามกู นอกจากพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้นกูถึงจะยอมฟัง” ฤๅษีสุเทพจึงนำความไปปรึกษาขุนแสนทองผู้เป็นปู้ โดยพูดว่า “อย่างไรดีให้ขุนแสนทองผู้เป็นปู้ว่าเถอะ” ขุนแสนทองเลยคิดหาอุบายเพื่อจะหยุดพฤติกรรมของปู้สะย่าสะ ครั้งแรกได้จ้างช่างหล่อพระพุทธรูปสูง 8 ศอก ด้วยทองเหลือง แล้วให้คนช่วยกันหามไปไว้ที่โคนต้นนิโครธในป่า ให้คนไปเรียกปู้สะย่าสะมาดู บอกว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดอีกแล้ว ปู้สะย่าสะมาดู เห็นพระพุทธรูปทองเหลืองที่ตั้งอยู่ในป่า นั้นไม่เคลื่อนไหว รู้ว่าไม่ใช่องค์จริง จึงไม่เคารพกราบไหว้และกลับไปประพาศตัวดังเดิมอีก

ขุนแสนทองจึงคิดหาอุบายใหม่อีก คราวนี้ได้จ้างช่างวาดรูป วาดรูปพระพุทธเจ้าลงบนผืนผ้าดิบสีขาว สูง 18 ศอก วาดรูปพระอัครสาวก คือ รูปพระสารีบุตรไว้ด้านขวา รูปพระโมคคัลลานะไว้ด้านซ้าย ด้านบนวาดรูปพระอินทร์ พระพรหม รูปปญฺญเทวนบุตร รูปสิงสาราสัตว์ไว้ด้านล่าง อย่างวิจิตรงดงามยิ่งนัก คล้ายกับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า เสร็จเรียบร้อยแล้วให้คนนำไปแขวนไว้ที่กิ่งไม้ในป่า แล้วให้คนไปเรียกปู้สะย่าสะมาดูอีก ปู้สะย่าสะมาดูรูปวาดของพระพุทธเจ้า ที่แขวนบนกิ่งไม้ นั้น ยามลมพัดกวัดแกว่งเคลื่อนไหวไปมา คล้ายกับอาการเสด็จลีลาของพระพุทธเจ้า ยิ่งนัก จึงก้มลงกราบด้วยความเคารพเลื่อมใส พูดว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดอีกแล้ว” เลยเลิกพฤติกรรมต่างๆ ที่เคยประพาศปฏิบัติตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จึงเป็นที่มาของรูป “พระบฏ” ที่ชาวบ้านนำไปแขวนไว้ที่กิ่งไม้ในวันเลี้ยงดง (ประเวศ สายกัปปี้, 2543: 26-27)

เมื่อถึงเดือนเก้าออกในภาคเหนือของทุกปี ชาวบ้านในตำบลแม่เหียะและตำบลสุเทพจะเอาผืนผ้าที่แต้มเป็นรูปพระบฏให้ดูเหมือนพระพุทธเจ้าเสด็จมาร่วมพิธีกรรมเลี้ยงผีปู้สะย่าสะ หรือชาวบ้านเรียกผืนผ้ากันว่า ดุงพระบฏ มาแขวนให้แกว่งไปมาเหมือนดังภาพมีชีวิต เสมือนหนึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ซึ่งทรงเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาโดยมีวิญญาณผีปู้สะย่าสะคอยปกป้องพระพุทธศาสนาอันเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของชาวเมืองเชียงใหม่สืบไป แม้จนปัจจุบันนี้ ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายก็ยังเกรงกลัวอิทธิฤทธิ์ของยักษ์ทั้งสองอยู่ และหวังให้ปู้สะย่าสะช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนา จึงได้มีพิธีเช่นดวงวิญญาณที่เรียกกันว่า “เลี้ยงดง” เนื่องจากเชื่อกันว่า ผีปู้สะย่าสะเป็นผีที่ดูแลรักษาเมืองเชียงใหม่ จึงถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่มาร่วมกันมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ ชาวเมืองสมัยก่อนยังมีความเชื่อว่าถ้าขาดการเช่นบูชาจะทำให้บ้านเมืองประสบภาวะทุกข์เข็ญ ดังเช่นในสมัยพระเมกุที่ห้ามมิให้ชาวเมืองทำพิธีบูชาจนต้องเสียเมืองให้แก่พม่า และต่อมาในสมัยเจ้าแก้ววันรัฐผู้ครองนครองค์สุดท้ายของเชียงใหม่ ปรากฏว่าได้รับบัตรสนเท่ห์จากการละเลยพิธีกรรมดังกล่าว (กฤษณา เจริญวงศ์, 2532: 17) เช่นเดียวกับ

Hallett (1988: 57) ได้เข้ามาสำรวจเส้นทางรถไฟที่จะสร้างผ่านเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2430 เขาพบว่าชาวเชียงใหม่มีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่และย่าและที่เชิงดอยสุเทพและเชิงดอยคำ ชาวเชียงใหม่มีความเชื่อว่าการเลี้ยงผีปู่และย่าและจะทำให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์

3.1.2 ตำนานพระนางจามเทวี: คนพื้นถิ่นผู้ได้เป็นผู้ปกครองนครหริภุญชัย

“...คนเฒ่าคนแก่เป็นเคยเล่าว่าเก่าแก่นี้เป็นที่เกิด ที่เติบโต ที่เล่นของพระนางเจ้าจามเทวี สวรรค์หลวงที่พระฤาษีพบพระนางก่อกำทางหลังดีเลี้ยงดงริมน้ำแม่เหียะหันแหละ...”⁷

ตำนานแห่งพื้นที่ที่มีกล่าวถึงอีกตำนานหนึ่ง คือ ตำนานพระนางจามเทวี ซึ่งมีเนื้อความว่า หลังจากสิ้นปู่และย่าและได้ประมาณหนึ่งพันปี พ.ศ. 1166 สุเทพฤาษีองค์ที่ 8 (นับตามลำดับมาตั้งแต่องค์ที่ 1 ในสมัยพระพุทธเจ้ามาจนถึงองค์ที่ 8 ซึ่งมีชื่อเดียวกันทุกองค์) ท่านได้บำเพ็ญพรตอยู่ ณ อุจจุตบรรพต (ดอยสุเทพ) จนวันหนึ่งได้ลงมาเก็บอัฐิของปู่และย่าและบริเวณป่าพะยอม⁸ และกลับมาพักที่ดอยคำ ต่อมา มีพญาเหิยวบินผ่านมาโดยในกรงเล็บมีทารกน้อยวัยประมาณ 3 เดือนติดมาด้วย ท่านจึงร้องควาจนเหิยวตกใจปล่อยทารกน้อยตกลงสู่พื้นดิน แต่เป็นบุญที่บริเวณเชิงดอยคำนั้นมีสระน้ำขนาดใหญ่และเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง เมื่อมีดอกบัวใหญ่ในสระน้ำแบ่งบานอ้ากลีบรับทารกน้อยไม่ให้ตกลงสู่ผิวน้ำ ท่านเห็นเป็นมหัศจรรย์ใจจึงรับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม นางได้ศึกษาเล่าเรียนศึกษาวิชาต่างๆ จากสุเทพฤาษีจนหมดสิ้น จนเมื่อนางอายุได้ 13 ปี ท่านจึงต่อเรียนดัดให้กุมารน้อยพร้อมด้วยฝูงวานรจำนวนหนึ่งเป็นบริวาร ล่องไปตามลำน้ำปิงจนถึงเมืองละโว้ พระเจ้าเมืองละโว้และพระมเหสีเห็นนางมีรูปโฉมงดงามจึงรับเลี้ยง และตั้งเป็นราชธิดานามว่า “จามเทวีกุมารี” และได้ศึกษาศิลปวิทยาการ ตำราพิชัยสงครามและดนตรีทุกอย่างเหมือนสุเทพฤาษี จนกระทั่งนางอายุได้ 24 พรรษา เจ้าเมืองละโว้จึงให้สมรสกับเจ้าชายรามแห่งนครรามบุรีในปี

⁷ สัมภาษณ์แม่นาย วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2554

⁸ เกี่ยวกับฤาษีสุเทพผู้เป็นตำนานในเรื่องพระนางจามเทวีนี้ จากการศึกษาของ Georges Condominas (1990) คิดว่าน่าจะเป็นกษัตริย์หรือหัวหน้าของพวกกะเหรี่ยงเชิงดอยสุเทพ ดังนั้นพระนางจามเทวีเองก็น่าจะเป็นกะเหรี่ยง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2534) อย่างไรก็ตามจากการพูดคุยสอบถามจากอาจารย์เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ นักประวัติศาสตร์ล้านนาได้ให้ความเห็นว่าไม่น่าเป็นไปได้ที่พระนางจามเทวีจะเป็นชาวละโว้

⁹ ปัจจุบัน คือ ตลาดต้นพยอม

พ.ศ. 1190 จนถึง พ.ศ. 1204 พระเจ้ากรุงละโว้จึงได้แต่งตั้งให้นางครองเมืองหริภุญชัยตามคำเชิญของ
สุเทพาภิขณะมีอายุ 38 พรรษา (ท.พ. ทรงธรรม, 2536: 35-40)

เมื่อพิจารณาดำเนินการแห่งพื้นที่และคำกล่าวอ้างของแม่นายที่พูดถึงกุมารีน้อยผู้ซึ่งต่อไป
ภายภาคหน้าจะได้กลับมาพิชิตและปกครองดินแดนแถบนี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับการอธิบายของ
ธีระพงศ์ โปธิ์มัน (2553) ซึ่งทำการศึกษาวัดเชิงทองและปริมณฑลหลวงพระบางใน สปป. ลาว ใน
ประเด็นการกล่าวอ้างถึงปู่เอยย่าเอยที่ชาวบ้านนับถือเสมอเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ช่วยรักษาโรคภัยไข้
เจ็บและการอยู่ดีมีสุขของชาวบ้าน การเล่าเรื่องในกรณีนี้ จึงเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมของชนชาย
ขอบที่ใช้กล่าวอ้างสิทธิและความชอบธรรมในฐานะผู้เป็นเจ้าของหรือผู้มีส่วนได้เสีย เป็นเทคนิค
วิทยาที่ใช้ได้อย่างง่ายดายแต่ทรงพลังและนำไปสู่มาตั้งแต่อดีต ทำให้ผู้เล่าเกิดความภูมิใจในอำนาจ
เหล่านั้น โดยตัวชาวบ้านอยู่ในฐานะที่เป็นเจ้าถิ่นหรือเจ้าของเรื่องเล่า จึงอาจมองได้ว่าเป็นการสร้าง
ความเป็นพวกพ้องของคนในสังคมนั้น ทั้งยังเป็นการประกาศให้บุคคลภายนอกรับรู้ถึงอำนาจ
เหล่านั้นด้วย (ธีระพงศ์ โปธิ์มัน, 2553: 148) ดังนั้น ความพยายามของคนท้องถิ่นโดยเฉพาะกลุ่มคน
ชายขอบในการเล่าเรื่องที่ผูกโยงถึงอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่อันเป็นที่อุ้มชูกุมารีน้อย
จามเทวีนี้ ล้วนเป็นกลยุทธ์การอ้างความชอบธรรมในฐานะเจ้าของพื้นที่ซึ่งมีเรื่องราวเชื่อมโยงกับ
ตำนานที่กล่าวถึงกษัตริย์ซึ่งหมายถึงพื้นที่ทางอำนาจเช่นกัน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่าอาจเป็นการ
พยายามผูกโยงพื้นที่ให้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจรัฐในยุคโบราณอันได้แก่ อาณาจักรหริภุญ
ชัยกำลังแผ่ขยายเข้ามายังชุมชนแถบนี้ ซึ่งในอดีตเป็นรัฐขนาดใหญ่ มีความสำคัญทางจิตใจผู้คนพื้น
ถิ่น ทั้งยังหมายถึง “ความมีอารยะ” สูงสุดในยุคนั้น ความพยายามสร้างพื้นที่ให้มีความเชื่อมโยงกับ
ความเป็นอารยะที่แผ่ขยายเข้ามา อาจหมายถึงการสร้างสำคัญของการมีอยู่ของชุมชนมาแต่
อดีต เพื่อให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้มีความสำคัญต่อดำเนินการและความเชื่อพื้นถิ่น ซึ่งเป็นการยกระดับให้
พื้นที่ซึ่งแต่ก่อนมีแต่ความป่าเถื่อน ด้อยคุณค่า ไร้การพัฒนา กลายเป็นพื้นที่ที่มี “ความเป็น
อารยะ” ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาการของชุมชนเมืองในเวลาต่อมา

3.1.3 ภูเขา พระธาตุคอกคำ และตำนานพระเจ้าเลียบโลก: อำนาจรัฐและศาสนาในการ ควบคุมพื้นที่

ตำนานของพระนางจามเทวีในส่วนอื่นมีความยาวและไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ผู้วิจัยจึงขอ
ตัดตอนมายังช่วงหลังจากที่พระนางเอาชนะขุนหลวงวิลังคะ ผู้นำลัวะได้แล้ว เมืองหริภุญชัยจึงได้
ครอบครองพื้นที่เดิมของชาวลัวะ รวมถึงผืนดินที่พระบิดาเลี้ยงอันหมายถึงสุเทพาภิเคยอาศัยอยู่
พระนางจึงได้รับสั่งให้เจ้ามหันตยศและเจ้านันตยศ สองพระโอรสแฝดของพระองค์ขึ้นมาสร้าง
พระสถูปเจดีย์เล็กๆ ขึ้นที่คอกคำ แล้วอัญเชิญผอบแก้วซึ่งบรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธองค์ขึ้น

ประดิษฐานไว้ภายในพระสถูปเจดีย์ในช่วงปี พ.ศ. 1230 อันเป็นที่มาของวัดพระธาตุคอกคำในปัจจุบัน¹⁰

ตำนานพระนางจามเทวีตอนหนึ่งได้กล่าวถึงขุนหลวงวิลังคะ ผู้นำลัวะ เกิดปัญหากับชาวไทใหญ่¹¹ ถึงขนาดขึ้นมาสักดาบขึ้นมาฟาดฟันให้ตายกันไปคนละข้างทีเดียว จึงร่วมประชุมปรึกษารื้อกับเจ้าหลวงคำแดงผู้นำไทใหญ่¹² ณ ยอดคอกคำ โดยอัญเชิญสุเทพาธิมาเป็นประธาน ครั้นนั้นชาวไทใหญ่นั่งกางเกงแค่ว่า เกล้าผม ส่วนชาวลัวะนั้นตัดผม นั่งโจงกระเบน ข้อตกลงที่ได้ให้ไทใหญ่ตัดผมเหมือนลัวะ ส่วนลัวะให้เปลี่ยนมานั่งกางเกงเช่นเดียวกับไทใหญ่ ข้อขัดแย้งที่มีมานานจึงยุติลงได้ ทั้งสองเผ่าจึงอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข (ท.พ. ทรงธรรม, 2536: 26-34)

ภาพ 3.2 พระธาตุคอกคำ (ซ้าย) และทัศนียภาพแ่งเมืองเชียงใหม่เมื่อมองจากยอดคอกคำ (ขวา)

นอกจากนี้ ตำนานปู่สะย่าสะยังได้กล่าวถึงส่วนที่เป็นพุทธตำนาน หรือตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งในแง่หนึ่งอาจหมายถึง ความพยายามในการเรียงร้อยเรื่องราวภายใต้ความศรัทธาเดียวกันของสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย ก่อให้เกิดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในอุดมคติ

¹⁰ ประกอบด้วยเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ศาลาการเปรียญกุฏิสงฆ์และพระพุทธรูปปูนปั้น เดิมชื่อวัดสุวรรณบรรพต แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า วัดคอกคำ ตามประวัติเมื่อปี พ.ศ. 2509 ขณะวัดนั้นยังเป็นวัดร้าง เมื่อกรแตก มีการพบโบราณวัตถุหลายชิ้น อาทิเช่น พระรอดหลวง เป็นพระหินทรายโบราณ ปิดทององค์ใหญ่ พระสามหอม (เนื้อดิน) และพระคง (เนื้อดิน) ส่วนพระแก้วมรกตประจำองค์พระนางเจ้าจามเทวี หน้าตักขนาด 5 นิ้ว เล่ากันว่ามิชานบ้านมาพบตอนกรแตก แล้วนำไปบูชาส่วนตัวและไม่สามารถนำกลับมาได้ ขณะที่พระพุทธรูปศิริพิงครัน ซึ่งประดิษฐานที่วัดพระธาตุคอกคำ มีความเชื่อในปาฏิหาริย์กับการปรากฏองค์พระสีขาวเด่นสูงสทจากมุมมองบนท้องฟ้า (ท.พ. ทรงธรรม, 2536)

¹¹ งานเขียนวิชาการในปัจจุบันนี้ จะนิยมเขียนว่า “ไทใหญ่” ที่ไม่มี ย ยักษ์ มากกว่า เช่นเดียวกับที่พบในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ แต่ที่พบในย่อหน้านั้นเนื่องจากผู้ศึกษาจะคงคำเดิมที่มี ย ยักษ์ ไว้ตามต้นฉบับเดิมของผู้อ้าง

¹² ในตำนานสุวรรณคำแดงกล่าวว่า เจ้าหลวงคำแดงเป็นเจ้านายในบริเวณเมืองเชียงใหม่มาก่อน ถือเป็นเจ้าที่ที่คนเคารพบูชามาก บางตำนานระบุว่าท่านเป็นเทวดารักษ์คอยเชียงดาว แต่ในความเชื่อของชาวบ้านถือว่าเจ้าหลวงคำแดงนี้เป็นลูกของปู่สะย่าสะ ซึ่งเป็นต้นตระกูลลัวะในบริเวณเมืองเชียงใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555: 73)

ซึ่งถือได้ว่าเป็นการผสมผสานแนวความคิดทางปรัชญากับมิติของการศึกษาถึงความ เป็นท้องถิ่น ด้วยการสร้างคำอธิบายถึงสิ่งต่างๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอยู่กับสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านตัววรรณกรรม ตำนานทางศาสนา (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2548: 2) โดยมีการทำนายว่าสำหรับพื้นที่แห่งใดที่ใน อนาคตข้างหน้า ไม่อาจจะมีความรุ่งเรืองขึ้นถึงระดับเป็นศูนย์กลางของบ้านเมืองได้ ก็จะทรง ประทานรอยพระบาทเอาไว้ให้ผู้คนแถบนั้นได้ทำการสักการะ บูชา ทั้งนี้เนื้อหาของตำนานยัง กล่าวถึงรายละเอียดของการปฏิบัติบูชาตลอดจนระบุถึงผู้มีหน้าที่ดูแลรักษาซึ่งก็ได้แก่ เทวดา กุมภัณฑ์ นาค ตลอดจนเครื่องป้องกันด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า “ยันต์” โดยตำนานได้พรรณนา ถึงรูปแบบต่างๆ เช่นว่า ยันต์น้ำ ยันต์ไฟ ยันต์จักรเป็นต้น เป็นการให้ความสำคัญต่อพื้นที่อัน เปรียบเสมือนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีพระธาตุและพระพุทธรูปเป็นศาสนสถานสำคัญแสดงอยู่ทั่ว ทั้งดินแดน ซึ่งมีวิถีปฏิบัติที่คล้ายคลึงกันของในแต่ละท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากการกำหนดเวลาจัด งานบุญประเพณีประจำปีในการสักการบูชา นับจากภายหลังการออกพรรษาจนกระทั่งเข้าสู่เทศกาล เข้าพรรษาอีกครั้งหนึ่งที่เรารู้จักกันดีว่าเป็นงาน “ประเพณีขึ้นธาตุ” ในช่วงเดือนแปด (เหนือ) หรือ เดือนหก (ใต้) ซึ่งอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ที่สังคมวัฒนธรรมล้านนามีการกำหนดจัดงาน บุญประเพณีสงฆ์พระธาตุองค์สำคัญในท้องถิ่น เช่น พระธาตุหริภุญไชย และพระธาตุคอกยสุเทพ เป็นต้น (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2548: 10)

พื้นที่ดอยคำอันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุและพระบาทในตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น เสมือนดังเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ภายใต้โลกทัศน์หรือทัศนะในการมอง “โลก” ในชุดเดียวกันของ บริบททางพุทธศาสนา อันเกิดจากแนวความคิดที่สืบเนื่องมาจากลังกาคตินับตั้งแต่ช่วงพุทธ ศตวรรษที่ 20 ถึง 21 อันเป็นยุครุ่งเรืองทางด้านพระพุทธศาสนาในเวลานั้น โดยอุดมการณ์ดังกล่าว ได้ใช้ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนเกิดมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดภายใต้ความแตกต่าง ทางชาติพันธุ์หรือแม้แต่ว่าความคล้ายคลึงกันของสังคมวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าในเวลานั้นขอบเขตของ อำนาจการปกครองไม่อาจสามารถเป็นสิ่งที่มองเห็นอย่างชัดเจนได้ หากแต่ขอบเขตของความ ศรัทธาอันกลับขยายแผ่ไพศาลออกไป ด้วยการยึดโยงด้วยระบบคติความเชื่อและความศรัทธา เดียวกันของทั้งศาสนสถานที่สำคัญ ตลอดจนถึงตำนานพระธาตุและพระบาทอันเรียงร้อยกันอยู่เป็น เครือข่ายทั่วทั้งดินแดนแถบนี้ (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2548: 11) การพรรณนาจินตภาพเช่นนี้ปรากฏ ในของพรพิไล เลิศวิชา และคณะ (2552) ได้กล่าวว่า แผนที่พระเจ้าเลียบโลกนี้มีโชอาณาเขตของรัฐ ไม่ได้แสดงตัวตนแห่งระบบสังคมที่เกี่ยวกับการปกครอง หรือจัดสรรหาผลประโยชน์ระหว่างผู้ถือ อำนาจแห่งรัฐ แต่เป็น “แผนที่” ซึ่งแทนตัวตนของระบบสังคมที่เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับอีกมิติหนึ่ง ของชีวิต คือ ความเป็นอยู่และความยึดโยงระหว่างผู้คนในด้านพลังและความมุ่งหวัง อาจกล่าวได้ว่า แผนที่ คือ จินตนาการเกี่ยวกับเขตแดน รัฐต่างๆ อาจจินตนาการเขตแดนของตนทับไปบนพื้นที่ทาง

ภูมิศาสตร์ อันเป็นที่ตั้งของชนชาติต่างๆ และเปลี่ยนจินตนาการเป็นปฏิบัติการเพื่อครอบครองพื้นที่ แต่ตำนานแผนที่ฉบับพระเจ้าเลียบโลก เป็นจินตนาการที่ไม่ประสงค์จะครอบครอง เพียงแต่ต้องการสร้างพลวัตแห่งความมั่งหวัง การยืดยาวระหว่างผู้คนในสังคม ที่จะเป็นตัวแทนนำพาสังคม ขับเคลื่อนไป (พรพิไล เลิศวิชา และคณะ, 2552: 34-36)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับตำแหน่งแห่งที่ของพระธาตุที่มักสร้างอยู่บนยอดเขา โดยกษัตริย์นั้น จากความเห็นของศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ที่เสนอความเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระธาตุในล้านนาและล้านช้าง ในล้านนามีการให้ความสำคัญแก่พื้นที่สูง เช่นภูเขาที่มีความโดดเด่นในเรื่องภูมิทัศน์ ส่วนการสร้างบ้านแปงเมืองในล้านช้างก็เหมือนกับล้านนา คือพื้นที่ที่เป็นเมืองจะมีการสร้างพระมหาธาตุ สร้างวัด สร้างตำนานขึ้นเพื่ออธิบายความเป็นมา ตำนานพระธาตุกับประวัติความเป็นมาของเมืองจึงแยกกันไม่ออก (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2546: 101-109) พระธาตุจึงเป็นหมุดหมายแห่งความรุ่งเรืองและสัญลักษณ์ของรัฐ โดยสังเกตได้จากหากเป็นเมืองขนาดเล็กมักจะเป็นเพียงพระธาตุที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุเอาไว้อย่างเดียว แต่หากเป็นเมืองขนาดใหญ่จะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปส่วนต่างๆ มาประดิษฐานอยู่ด้วยกัน ซึ่งเป็นการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กษัตริย์ผู้ครองเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์ แสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นผู้รักษาสถาบันพระธาตุสำคัญของเมือง พระธาตุจึงมักจะประดิษฐานกลางใจเมือง หรือบริเวณบริเวณกลางของเมืองที่ไม่ห่างจนเกินไป สามารถเดินทางไปได้โดยง่ายไม่ว่าบนพื้นราบหรือพื้นที่สูง (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2548: 74-75) ด้วยข้อเสนอนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างพระธาตุบนดอย โดยเฉพาะในกรณีพระธาตุดอยคำนั้น ในตำนานแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เป็นความพยายามในการครอบครองและควบคุมพื้นที่ในยุคโบราณ เนื่องจากตามตำนานพระธาตุดอยคำมีการสร้างหลังจากที่พระนางจามเทวีสามารถพิชิตขุนหลวงวิลังคะกษัตริย์ชาวลัวะบริเวณเชิงดอยสุเทพได้ใน พ.ศ. 1211 โดยให้โอรสฝาแฝดคือ เจ้านันทยศและมหันตยศ ขึ้นมารับพระเกศาจากย่าแสะนำไปฝังไว้บนดอยคำและก่อสร้างไว้ ต่อมาปีพ.ศ. 1230 พระนางก็ให้โอรสทั้งสองขึ้นมาก่อเจดีย์ครอบสถูปไว้อีกชั้นหนึ่ง (ท.พ. ทรงธรรม, 2536: 32-34)

เมื่อพิจารณาสภาพทางสังคมการเมืองในขณะนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า กษัตริย์ที่พิชิตดินแดนของคนต่างเผ่าพันธุ์ได้ไม่นานน่าจะต้องการค้นหาวิธีการในการควบคุมผู้คน ซึ่งในกรณีนี้คือสร้างองค์พระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์นำเคารพบูชา หากชนพื้นเมืองยอมรับและเคารพพระธาตุย่อมหมายถึงการยอมรับอำนาจของกษัตริย์ผู้สร้างพระธาตุด้วย ซึ่งเป็นการขยายอำนาจในการครอบงำผู้คนผ่านความเชื่อซึ่งก็คือการศรัทธาในพระพุทธศาสนา ส่วนตัวผู้สร้าง คือ กษัตริย์นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การควบคุมผู้คนในยุคโบราณนอกจากการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้คนเคารพบูชาแล้ว อย่างน้อยกษัตริย์เองต้องทราบว่าขอบเขตอำนาจในการครอบครองดินแดนและควบคุมผู้คนของตนมีมากน้อย

เพียงใดนั้น วิธีที่ง่ายที่สุดก็คือ เดินทางขึ้น ไปบนที่สูงเพื่อสังเกตสภาพพื้นที่ การที่พระนางสั่งให้ โอรสแผ่เดินทางมาสร้างสถูปครอบครั้งที่สองจึงน่าจะเป็นการเข้า “สอดส่องดูแล” พื้นที่ของชนเผ่าที่ถูกพิชิตได้จากพื้นที่สูง ซึ่งก็คือ ยอดดอยคำนั่นเอง เนื่องจากเป็นดอยที่ไม่สูงเกินไป สามารถเดินขึ้นไปได้ถึงยอดดอยโดยใช้เวลาไม่นาน ทั้งยังมองเห็นทัศนียภาพมุมกว้างของพื้นที่ได้ดียิ่งหากมองจากยอดดอย แต่การที่กษัตริย์จักระทำการอันใด ย่อมเป็นที่จับตาของชาวบ้าน โดยเฉพาะชนต่างเผ่าพันธุ์ จึงต้องมีเหตุผลอันชอบธรรมมารองรับการกระทำนั้นพอสมควร ผู้วิจัยจึงใคร่ขอเสนอว่า ไม่ว่าจะเป็นตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่มักจะกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าก่าราษฎร์ผู้นำชนเผ่าพื้นถิ่นที่นับถือผี การทำนายนความเจริญรุ่งเรืองของเมืองในภายภาคหน้า การสร้างพระธาตุของกษัตริย์ที่กล่าวอ้างถึงพระพุทธศาสนา ล้วนสร้างขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครอบครองดินแดนและควบคุมผู้คนของกษัตริย์ผ่านการผลิตสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง

3.1.4 ประวัติศาสตร์แห่งพื้นที่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านโดยอ้างอิงคำกล่าวของอู๋ยั้ง อูทรา อดีตปราชญ์ชาวบ้านชุมชนแม่เหิยะใน¹³ ผู้ซึ่งมีความรอบรู้ในเรื่องประเพณี พิธีกรรมพื้นบ้านต่างๆ ทั้งยังมีความสามารถในการอ่านเขียนอักษรล้านนาโบราณ อู๋ยั้งได้เล่าให้ชาวบ้านฟังว่า สมัยก่อนดินดอยคำเคยเป็นที่ตั้งทัพของพญามังรายก่อนเข้าตีเวียงกุมกาม เป็นชัยภูมิที่เหมาะสมมาก เนื่องจากมีลำน้ำไหลผ่านตลอดทั้งปี อีกทั้งดอยคำเป็นดอยที่ไม่สูงมาก สามารถขึ้นลงได้สะดวก จึงเหมาะที่จะใช้เป็นจุดสังเกตความเป็นไปในเมืองเชียงใหม่และเวียงกุมกามได้ดียิ่ง ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูก 2 ตอนสงครามกับพญาเบิกหลังจากก่อสร้างเวียงเชียงใหม่ได้ไม่นานนัก ซึ่งมีเนื้อความว่า

(2.26) หื้อพร้อมบ่ก่อนบ่ลูนกันแรกตั้งกาดเชียงใหม่ ก็ขณะยามเดิวนั้น เจ้าพญาทั้ง 3 ก็หื้อช่างแต่งพลก็มมีเป็น 6 โกฐาส อังคาสราธนาเทพดาทั้งหลายมาอยู่รักษาที่ไชยภูมิที่ท่ากลางเวียงประคุดทั้ง 5 วันนั้นแลเจ้าพญาทั้ง 3 พร้อมกันสร้างเวียง / ทาดท้าวปราชการคุ่มน้อยราชมณเฑียรสรรพทั้งมวลนานได้ 4 เดือน จึงแล้ว บั้วรมวลชูประการเจ้าพญามังรายก็หื้อเล่น มโหรีสพ 3 วัน 3 คืน เลี้ยงเสนาโยธาและตนกระทำการก่อเวียงทั้งหลาย อิ่มด้วยข้าวเหล้าขึ้นปลาอาหารชุกคนพญา / ทั้ง 3 จึงพร้อมกันเบิกนามเมืองว่านพบุรีศรีนครเชียงใหม่แล ในลอมคาอันเป็นไชยภูมิตั้งหอนอนกวมที่นั่นลวดปรากฏว่า ราชวังหอคำต่อเท้าบัดนี้แล พญาเจ้าเมืองพญาร่วงก็ตั้งอำลาพญามัง / รายอันเป็นสหายแห่งตน แล้วต่างคนก็

¹³ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2552

ต่างเมื่อสู่เมืองแห่งตนวันนั้นแล นัคตรา ปฏิสังขารณัง สมัตตัง ที่นี้จักจาด้วย พญาธิบาไปอยู่กับพญาเบิกผู้เป็นลูกยังเมืองเขลางค์ละคอน แล้วเจ้าพญามัง / ราย ก็แต่งคนเป็นอุปนิกิจิตพึงรหัสพญาบาแต่ปีเต้าสง้ามาตราบถึงปีรวายสัน นาน ได้ 4 ปี คนอุปนิกิจิตรู้เหตุแจ้งจึงมาไหว้สาบอกล่าวสารแก่พญามังรายว่า พญา บากับพญาเบิกจักมารบปนเอาเมือง

(2.27) หริภุญไชยและเวียงกุมกามและเวียงเชียงใหม่หื้อได้ บ่ได้บ่ยอมว่าสันนั้น ดีแล บัดนี้ เขายังแต่งกันเอาล่อช้างล่อม้ายิงกงธนูสินาศปีนน้อยปืนใหญ่หัตริพล โยธาฯ 5 วัน 2 คีน บ่ขาดสายคิแล ขอเหนือหัวจูงริบแต่งห้างริพลโยธาข้างม้าอยู่ ถ้าดา / รบพญาธิบา พญาเบิกคิหิละแล เขาผลัดว่าเดือน 4 เพ็ง (31 ธันวาคม 1839) พญาเบิกจักกรีพลมาหมู่หน้าจักเข้าปล้นเอาเวียง เจ้าเหนือหัวหื้อได้ว่า อันคิหิละดา ยคนอุปนิกิจิตมารอด เดือน 1 แรม 10 ค่ำ (14 ตุลาคม 1839) เจ้ามัง รายรู้ข่าวสารคำ/ อันนั้น บังเกิดสุรภาวะลุกขึ้นตบมือสามที ที่นี้กล่าวสีหนาทอง อาจว่าปางนี้จักได้ประจัญแพ่ ข้าเล็กแท้แล้วอัน แล้วเจ้าพญามังรายจึงหื้อดี กลองร้องปาวหื้อสัพพหุมิพลทั้งหลายมาพร้อมชุนคน แล้วหื้อทานรางวัลเบี้ย เงินแก่/ เขาหื้อเป็นกำลัง ในขณะนั้น เจ้ามังรายขอเครื่องคู่ได้ 2 แสน 3 หมื่น 5 พันเครื่อง แล้วเจ้ามังรายก็ใช้ไปหื้อบอกข่าวสารทั้งมวลแก่ลูกต่นเจ้าขุนครามใน เมืองเชียงรายชุนว่าเยยะหื้อลูกกุปาว / ขุนเมืองทั้งหลายแต่งดาช้างม้าคนเล็ก ทั้งมวลหื้อพร้อมแล้วหื้อลูกกุแต่งเป็น 2 หมู่ หมู่ 1 หื้อมาตั้งทัพอยู่พายวันตก เวียงจิมดินคอยคำดาต้อนรบหมู่หัวหน้าพญาเบิก หมู่ 1 หื้อมาทางวันออกแม่พิง ล่องไปหัวเวียงละพุนดาตัดสายหลังพญาเบิก (2.14 V)

(2.28) เบิกว่าสันนี้ เจ้าขุนครามได้ยีนคำพ่อต่นใช้มาสันนั้นก็รีบปาวริพลสกล โยธาทั้งหลาย หื้อมาพร้อมชุนบ้านชุนเมือง เจ้าขุนครามขอเครื่องเล็กปางนั้น ได้ 518,000 เครื่อง แต่เนื้อเมืองเชียงรายขับเอาลูกพันนา แถมได้ 204,000 / เครื่อง รวมทั้งหมด 725,000 เครื่อง ขุนครามแต่งเป็น 2 หมู่ หมู่ 1 หื้อเจ้าเมืองฝางถือ พล 150,000 หื้อไปตั้งทัพอยู่ตะวันตกช่วยได้เวียงกุมกาม จิมดินคอยคำตามคำ พ่อต่น เจ้าขุนครามถือพล 572,000 เครื่อง มาทางตะวันออก / แม่พิง ถึงประเทศ ที่ 1 เจ้าขุนครามหื้อตั้งอยู่ที่นี่ ยามกองแสงเจ้าขุนครามขึ้นอยู่หอเย็นผ่อดูริพล ทั้ง 4 ทิศสุดชั่วผ่อ ผ่อกี่บ่สุดแห่งโยธาริพลคนเล็กแห่งต่น ในที่นั้นลวดได้ชื่อว่า เช่นผ่อมาต่อเท่าบัดนี้แล เจ้า/ตั้งทัพจักดานอนที่นั้นสวैयाวแสงแล้ว จึงเอาข้า แก้วข้าหาญอันขันชีวิตอาสาต่างเจ้าพุน พัน 1 ส่วนต่นเจ้าชี้ข้างแก้วไชยมงคลิพล

หาญพั้นนั้นเป็นบริวารเจียวมาไหว้พ่อตนเจ้าพญามังรายในเวียงเชียงใหม่ว่า /
 เนื้อหัวหื้อไปบอกแก่ข้าว่าพญาเบิกถือพลขึ้นมาสนี่ ข้าก็แต่งพลเลิกมาเป็น 2
 หมู่ตามอาชญาเจ้าเนื้อหัวขุประการ หมู่ 1 ข้าหื้อขุนเมืองฝางถือพล พุน
 150,000 มาทางวันตกหื้อตั้งทัพอยู่ดินคอยคำพายฟากฝั่งเบื้อง (2.14 R)
 (2.29) วัน(ออก) ข้าถือพลมา พุน 572,000 ไปรักสาพระมหาธาตุเจ้าเมืองหริภุญ
 ไชยแล...(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยาจ, 2543)

คำว่า “จิม” เป็นคำเมืองหรือภาษาไทยภาคเหนือ ถ้าภาษาพูดจะพบในคำลงท้ายก็
 หมายถึง หน่อย, นิดหน่อย ดังนั้น จิมดินคอยคำ จึงน่าจะหมายถึงพื้นที่ดินคอยหรือเชิงเขาที่มีขนาด
 เล็ก คือ ที่ราบบริเวณทางขึ้นดินคอยคำ พื้นที่ริมลำห้วยแม่เหียะบริเวณทางเข้าบ้านแม่เหียะใน
 รวมถึงพื้นที่ราบในหุบเขาขนาดเล็กอันเป็นที่ตั้งชุมชนแห่งนี้ด้วย จากการพูดคุยกับนัก
 ประวัติศาสตร์ล้านนาท่านหนึ่งได้ให้ความเห็นไว้ว่า พื้นที่บ้านแม่เหียะในเปรียบเสมือนเป็น “ที่
 หลบ” ของคนเชียงใหม่ยามมีภัยสงคราม¹⁴ เนื่องจากเป็นพื้นที่หุบเขาล้อมรอบ แต่มีที่ราบอยู่ภายใน
 และมีลำน้ำไหลผ่านตรงกลาง สามารถปลูกข้าวและสร้างที่พักได้สะดวกไม่ต่างจากที่ราบบริเวณ
 ริมน้ำแม่ปิงที่มีขนาดใหญ่กว่ามาก นอกจากนี้หากเดินข้ามคอยคอมไปทางทิศตะวันตกเพียงเล็กน้อย
 ก็จะเข้าสู่บริเวณที่ราบริมลำน้ำแม่ตาช้างซึ่งมีสภาพคล้ายกันแต่มีขนาดใหญ่กว่า การที่สภาพพื้นที่
 บริเวณหุบเขาบ้านแม่เหียะในเป็นรอยต่อระหว่างพื้นที่สองลุ่มน้ำนอกจากจะมีความสำคัญเชิง
 ยุทธศาสตร์ในสมัยโบราณแล้ว ยังเป็นเสมือนทางผ่านของผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งสองอัน
 หมายถึงชุมชนริมน้ำแม่ปิงและแม่ตาช้างได้ใช้สัญจรไปมาหาสู่กันมาแต่โบราณ

3.1.5 ถ้าคำและอุโมงค์ใต้ดินจากคอยคำถึงอ่างสรง

“...แต่ก่อนป้ออุ้ยเล่าหื้อฟังว่า ปากถ้ำเปิดไว้ มีเครื่องบวช กระจุ่ม (ชฎา) เสื้อผ้า
 ครวแต่ง สายฮ้าง ข้าวของต่างๆ มากมายอยู่ในถ้ำ คนที่จะบวชลูกแก้วจะไปขอ
 ยืมครวเป็นในถ้ำแล้วมาคืน บางคนยืมแล้วคืนผ้องบ่คืนผ้อง ครบครบผ้อง เอา
 เข้าๆ ของเป็นก่อหาย เจ้าของครวเป็นเลยอยู่(ผลัก) ปะหินใหญ่ลงมาปิดปากถ้ำ
 ป่าเดียวเลยบ่อรู้ว่าปากถ้ำมีไหน ป่าใหญ่มาก่อบ่อสูบทันหัน ปากถ้ำคงจะเหมือน
 ถ้ำเจียงดาวปุ้น...¹⁵”

¹⁴ ข้อมูลจากการสนทนากับอาจารย์เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์ ผ่านระบบออนไลน์ทาง facebook เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2555

¹⁵ สัมภาษณ์ปากแดง 23 เมษายน พ.ศ. 2554

ในตำนานพระนางจามเทวียังมีส่วนที่กล่าวถึงอุโมงค์ใต้ดินจากคอยคำถึงอ่างสลุง โดยมีพระนางจามเทวี พระสุเทพธำนิ พระพี่เลี้ยงทั้งสอง หมูปุโรหิตและขุนนางผู้ใหญ่รวม 100 เศษ ได้เสด็จเข้าไปในอุโมงค์คอยคำ ตรงไปยังอุจจุตบรรพต (คอยสุเทพ) และต่อไปยังคอยอ่างสลุง เพื่อไปกระทำพระราชพิธีทรงน้ำมูรธาภิเษกที่นั่น เมื่อวันขึ้น 12 ค่ำเดือน 7 ปีมะเมีย พุทธศก 1202 (โดยใช้เวลาเดินทางประมาณ 2-3 วันจะถึงอ่างสลุง)

นอกจากนี้ ยังมีตำนานของขุนแผนกับอุโมงค์คอยคำ ปรากฏในหนังสือตำนานพระธาตุคอยคำตามสำนวนของสุวารี สุวรรณภานันท์ ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2505 เป็นเรื่องเล่าที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่โดยมีการอ้างอิงจากเสภาขุนช้างขุนแผนเมื่อคราวยกทัพมาตีเชียงใหม่ โดยใช้อุโมงค์จากวัดศรีจอมทองมาทะเลที่ถ้ำคำ ซึ่งยังมีปากทางออกหรือปากในบริเวณบ้านแม่เหิยะใน มีใจความว่า สมัยที่ขุนแผนซึ่งเป็นชาวสุพรรณบุรี ยกทัพไปตีเมืองเชียงอินทร์หรือเชียงใหม่ ผ่านเมืองเชียงทอง (อำเภอจอมทองในปัจจุบัน) ได้พบทางลับใต้ดินจากคอยจอมทองไปถึงคอยคำ ภายในอุโมงค์ถ้ำคอยคำสามารถบรรจุคนได้ร่วมร้อยคน ถ้ำคำแห่งนี้เคยเป็นที่อาศัยของปู่สะย่าสะ พระธำนิสุเทพ และพระแม่เจ้าจามเทวีมาแล้ว ขุนแผนจึงได้ใช้เส้นทางลับใต้ดินนี้จากจอมทองเข้าไปเมืองเชียงอินทร์ได้โดยง่าย ไม่ต้องใช้กำลังพลมากนัก ในเรื่องนี้ ชุ่ม ณ บางช้าง ได้ให้ทัศนะว่าภายในถ้ำจะต้องกว้างขวางคล้ายกับท้องพระโรงใหญ่ เพราะมีข้อความปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า เมื่อครั้งที่ขุนแผนยกทัพมาจับเจ้าเมืองเชียงใหม่ นั้น ได้เดินทางมาพร้อมกับพระไวยบุตรชายและทหารจำนวน 35 คน ระหว่างทางได้อาศัยถ้ำคอยคำแห่งนี้เป็นที่พักหลบซ่อนตัว ก่อนที่จะเข้าตีเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ ระหว่างการเดินทางกลับ ขุนแผนยังได้พักพลอยู่ที่วัดป่าม่วง เมืองตาก และได้สร้างพระพุทธรูปจำนวนแปดหมื่นสี่พันองค์เพื่อบรรจุไว้ที่ถ้ำคอยคำ ตำนานตอนนี้จึงเป็นการกล่าวถึงการกำเนิดของพระเครื่องชื่อ “พระสามกุมาร” ซึ่งสร้างขึ้นในครั้งนั้น ที่ถ้ำคอยคำนี้ต่อมามีผู้ขุดพบของใช้ต่างๆ และเครื่องบวชไปแล้วไม่คืน เทพดาจึงบันดาลให้มีก้อนหินก้อนใหญ่มาปิดปากถ้ำเสีย ส่วนถ้ำที่จอมทองได้สร้างพระเจดีย์ปิดปากอุโมงค์ไปแล้ว (ท.พ. ทรงธรรม, 2536: 41-46)

ความเชื่อเกี่ยวกับถ้ำเหล่านี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2534) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ด้านนอกของภูเขาและด้านในของภูเขาเช่นถ้ำ เป็นสองสิ่งที่ตรงข้ามกัน ด้านนอกเป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิต เช่น สัตว์ สรรพสัตว์และมนุษย์ ส่วนด้านในเป็นที่สถิตของวิญญาณบรรพบุรุษ โดยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีหลายวัฒนธรรมที่ถือว่าภูเขาหรือข้างในภูเขาเป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ ในล้านนาพบว่าการใช้ถ้ำเป็นที่เก็บอัฐิหรือโครงกระดูกคนตายตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังเช่นถ้ำผีที่แม่ฮ่องสอน ในขณะที่เดียวกันก็มีถ้ำหลายแห่งในล้านนาซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตของ “เจ้าพ่อ” ที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือมีอภินิหารของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำ เช่น เจ้าพ่อประตู่ผาที่ลำปาง หรือถ้ำเชียงดาวที่อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

คำกล่าวอ้างตามตำนานเหล่านี้ของชาวบ้านอาจเป็นเพียงการบอกเล่าผ่านกันมาจากรุ่นสู่รุ่น แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์พื้นเมืองล้านนามาตั้งแต่สมัยสร้างเมืองเชียงใหม่ เป็นเส้นทางการเคลื่อนย้ายของผู้คนไปมาระหว่างชุมชนในที่ราบลุ่มน้ำแม่ปิง ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ช่องสุ่มผู้คนหรือจัดตั้งกองทัพเพื่อเข้าโจมตีเมืองเชียงหรือญชัยและเชียงใหม่มาตั้งแต่อดีต การที่เป็นพื้นที่ที่ไม่ห่างไกลหรือใกล้ชุมชนจนเกินไปจึงเหมาะที่จะเป็นที่รวบรวมกำลังพลขนาดเล็กและเคลื่อนทัพเข้าโจมตีเมืองของศัตรูได้อย่างเงียบเชียบและรวดเร็ว อีกทั้งมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสมแก่การจัดทัพยิ่งนัก ด้วยมีพื้นที่ราบขนาดเล็กซึ่งสามารถใช้เป็นที่ตั้งทัพ สร้างโรงพักช้างและม้า มีลำธารไหลผ่านกลาง มีน้ำหล่อเลี้ยงตลอดทั้งปี จึงนับว่าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการช่องสุ่มผู้คนเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้จะไม่มีรายละเอียดอื่นใดอ้างถึงพื้นที่คอยคำหรือแม่เหิยะในมากไปกว่านี้ แต่อย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่า พื้นที่แห่งนี้ไม่ได้อยู่ห่างศูนย์กลางอำนาจรัฐในสมัยนั้นแต่อย่างใด ตรงข้ามเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวป่า-ชาวเมืองมาโดยตลอด ทั้งยังเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญถึงขนาดเป็นที่หยุดตั้งทัพและเพื่อสังเกตความเป็นไปต่างๆ ของชุมชนในแอ่งเชียงใหม่ได้อีกด้วย

3.2 การผลิตสร้างและการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ธรรมชาติยุคจักรวรรดินิยมและการขยายอำนาจของรัฐสยาม (พ.ศ. 2428-2482)

การปฏิรูปการปกครองของรัฐสยามในระหว่าง พ.ศ. 2428-2442 ในยุครัชกาลที่ 5 ซึ่งส่งผลกระทบต่อฐานอำนาจในท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าเมืองผู้ครองนครเชียงใหม่ ตลอดจนบรรดาพ่อค้าคหบดีในท้องถิ่นที่มีผลประโยชน์จากการทำไม้นั้น มีที่มาจากการที่ชาติตะวันตกต้องการแสวงหาพื้นที่ระบายสินค้าที่เพิ่มขึ้นหลังจากเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม รวมถึงการแสวงหาแหล่งวัตถุดิบเพื่อนำไปใช้ในการผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคของชาวตะวันตกที่เพิ่มขึ้นด้วย เป็นช่วงเวลาอันยาวนานของปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ลัทธิอาณานิคม” (colonialism) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการขูดรีดนำทรัพยากรธรรมชาติ “ส่วนเกิน” จากชนบทของประเทศอาณานิคมไปสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตกในช่วงการสะสมทุนแบบอาณานิคม แม้ในบางพื้นที่จะมีนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแต่มีใช้กระทำไปเพื่อต้องการดูแลรักษาคุ้มครองธรรมชาติ หากแต่มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ทรัพยากรธรรมชาติดำรงอยู่ได้เพื่อการขูดรีดต่อไปจนถึงอนาคต หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการขูดรีดแบบยั่งยืน (sustainable exploitation) ดังในกรณีของอังกฤษที่ครอบครองป่าไม้ในอินเดียเอาไว้ทั้งหมดเพื่อการทำไม้อันเป็นผลประโยชน์ของอังกฤษ ในขณะที่เดียวกันก็มีการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้บางแห่งในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ไม่ยอมให้ชาวอินเดียเข้าไปใช้ประโยชน์ เพื่อเป็นเครื่องประกันว่าอังกฤษจะมีไม้ไว้ใช้หรือขายต่อไปในอนาคตได้อีกนาน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์,

2538: 30-31) การทำไม้สักในเมืองไทยจึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำไม้ในอินเดียและพม่า จัดได้ว่าเป็นกระบวนการเดียวกันในช่วงระยะเวลาที่ต่อเนื่องกัน ดังนั้น การผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติในชุมชนที่ผู้วิจัยทำการวิจัยในครั้งนี้จึงไม่อาจจะเลยภาพการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการเมืองทั้งในภูมิภาคของประเทศและระหว่างประเทศได้ โดยเฉพาะช่วงของการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตก การแสวงหาอาณานิคมในเอเชียและอูษาคเนย์ ซึ่งจะได้อธิบายถึงดังต่อไปนี้

3.2.1 กำเนิดกรรมป่าไม้และเทคนิควิธีการควบคุมการทำไม้

ระหว่างปี พ.ศ. 2438-2439 รัฐบาลสยามได้จ้างผู้เชี่ยวชาญป่าไม้ชาวอังกฤษ ชื่อ มร. เอช สเลด (Mr. Horbert Slade) ซึ่งมาสำรวจและวางโครงการการจัดการป่าไม้ในประเทศพม่าให้แก่รัฐบาลอังกฤษ ให้มาสำรวจการทำไม้และปัญหาต่างๆ ในการให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทต่างๆ ในภาคเหนือของประเทศ ต่อมาในวันที่ 18 กันยายน 2439 รัฐบาลจึงได้จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น โดยมีสำนักงานอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ (ตัวอาคารที่ทำการสำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่ปัจจุบัน) ในชั้นแรกกรมป่าไม้ขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย โดยมี Mr. Horbert Slade เป็นเจ้ากรมหรืออธิบดีกรมป่าไม้คนแรกของประเทศไทย¹⁶ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะคุ้มครองป่าไม้ บำรุงส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของป่าและจัดวางโครงการการจัดการป่าไม้ตามหลักวิชาการที่ถูกต้อง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2440-2443 รัฐบาลได้ดำเนินการเจรจา และได้รับโอนกรรมสิทธิ์พื้นที่ป่าและการอนุญาตให้สัมปทานทำไม้จากเจ้าเมืองต่างๆ ให้มาเป็นสมบัติของแผ่นดิน เพื่อที่รัฐบาลจะได้ดำเนินการจัดการป่าไม้สักเอง โดยรัฐบาลได้ยินยอมจ่ายเงินส่วนแบ่งค่าตอบแทนหนึ่งของที่เก็บได้ทุกปีให้แก่เจ้านายฝ่ายเหนือที่เคยได้รับอยู่ ต่อมารัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติและกฎหมายป่าไม้ต่างๆ เกี่ยวกับระเบียบการทำไม้ การป้องกันรักษาป่าไม้ การตั้งด่านภาษีเป็นต้น ได้มีการปรับปรุงแก้ไขสัญญาอนุญาตทำป่าไม้สักกับบริษัทต่างๆ ให้รัดกุมเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด และถูกต้องตามหลักวิชาการมากยิ่งขึ้น ทั้งให้ทำสัญญาอนุญาตทำไม้สัญญาละ 6-12 ปี ต่อมาได้ขยายเวลาสัญญาออกเป็นสัญญาละ 15 ปี ตามหลักการจัดการป่าสัก โดยวางโครงการตัดฟัน 30 ปี เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2451 ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 ได้ย้ายที่ทำการกรมป่าไม้จากจังหวัดเชียงใหม่มาอยู่ที่กรุงเทพฯ และได้ย้ายสังกัดจากกระทรวงมหาดไทยไปขึ้นกับกระทรวงเกษตราธิการ หรือกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ. 2464

ต่อมาในทศวรรษ 2470 รัฐบาลยกเลิกสัมปทานผูกขาดที่ให้กับบริษัทต่างชาติ และได้ให้สัมปทานธุรกิจเอกชนคนไทยหลายราย จากทศวรรษ 2470 -2490 บริษัทที่ได้สัมปทานป่าไม้มักตัด

¹⁶ มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Chief Conservator

เฉพาะไม้ใหญ่มีค่าที่มีอยู่ประปราย มิได้ทำป่าไม้แบบตัดไม้เล็กไม้น้อยทั่วไปหมด ดังนั้น ป่าในยุคนี้ จึงถูกทำลายไปไม่มากนัก แม้กระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง พื้นที่ของประเทศไทยยังถูกปกคลุมไปด้วยป่าไม้ถึงสองในสามของพื้นที่ประเทศ เนื่องจากช่วงนั้นรัฐบาลได้เฟิกถอนสัมปทานการทำไม้สักจากบริษัทอังกฤษทั้ง 4 บริษัท ด้วยเหตุผลทางการเมืองและเพื่อพยุลงฐานะทางการเงินของรัฐบาล รัฐบาลจึงได้จัดตั้งบริษัทไม้ไทย จำกัด ขึ้นเพื่อรับช่วงการทำไม้แทน แต่หลังจากสงครามโลกยุติลงใน พ.ศ. 2489 รัฐบาลจำเป็นต้องคืนสัมปทานป่าสักให้แก่บริษัททำไม้ต่างๆ ที่ยึดคืนมา และได้จัดตั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ขึ้นแทนบริษัทไม้ไทยจำกัดใน พ.ศ. 2490 เพื่อดำเนินกิจการด้านป่าไม้ให้แก่รัฐบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2497-2498 สัมปทานป่าสักของบริษัทต่างๆ ได้สิ้นสุดลงและไม่ได้รับต่อสัญญา รัฐบาลได้จัดตั้งบริษัททำไม้ร่วมทุนขึ้น โดยรวมทุนจากบริษัททำไม้ทั้งหมดสัมปทานทั้ง 5 บริษัทเข้าด้วยกัน โดยรัฐบาลถือหุ้นร้อยละ 20 นอกจากนี้ ยังได้จัดตั้งบริษัททำไม้จังหวัดขึ้น เพื่อรับทำไม้ในท้องที่จังหวัดนั้นๆ ป่าสักได้ถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ทำหนึ่งส่วน บริษัททำไม้ร่วมทุนหนึ่งส่วน และบริษัททำไม้จังหวัดอีกหนึ่งส่วน จนกระทั่ง พ.ศ. 2503 เมื่อหมดสัมปทาน รัฐบาลจึงได้มอบให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นผู้ดำเนินการทำไม้สักทั้งหมด ยกเว้นสัมปทานป่าสักของเอกชนที่อายุสัญญายังเหลืออยู่ ส่วนบริษัททำไม้ต่างชาติทั้ง 5 บริษัทต่อมาก็ได้ปิดกิจการลง อย่างไรก็ตาม พบว่าหลังจากทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ธุรกิจการค้าไม้ขยายตัวอย่างรวดเร็วเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของโรงงานไม้อัด โรงงานไม้ขีด โรงงานกระดาษและเยื่อกระดาษ ฯลฯ พื่อค้าไม้สามารถขายไม้อะไรก็ได้ เนื่องจากตลาดมีความต้องการสูง ดังนั้น พื่อค้าไม้จึงมักจะชักชวนให้ชาวไร่บุกเบิกช่วยตัดไม้ในเขตป่าเพิ่มขึ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2539: 105)

ในยุคของการก่อตั้งกรมป่าไม้นี้ เครื่องมือสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยในการควบคุมพื้นที่ป่าก็คือ แผนที่ป่าไม้ ตามคำแนะนำของ Mr. Horbert Slade โดยมีเป้าหมายเพื่อใช้ในการแบ่งป่าไม้สักและไม้อื่นๆ ทางภาคเหนือ ซึ่งจะช่วยในการประเมินความหนาแน่นของไม้และสามารถประเมินมูลค่าจริงของป่าแต่ละแห่งอันจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดทำโครงการทำไม้ต่อไป ซึ่งได้มีการทำแผนที่ป่าไม้อย่างจริงจังใน พ.ศ. 2450 โดยได้รับการช่วยเหลือจากกรมแผนที่ ซึ่งได้เริ่มทำการสำรวจจริงวัดแผนที่ป่าไม้ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเป็นแห่งแรก ทั้งยังมีการได้มีการออกกฎหมาย ระเบียบต่างๆ ขึ้นมาควบคุมการทำไม้หลายฉบับ ดังรายการต่อไปนี้

- พระราชบัญญัติไม้ซุงและไม้ท่อนที่ควมตราลบเลือน พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115)
- พระราชบัญญัติประกาศการรักษาป่า พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116)
- พระราชบัญญัติรักษาต้นไม้สัก พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116)
- ประกาศอนุญาตให้ตัดฟันไม้การกุศลและสาธารณประโยชน์ พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116)

- พระราชบัญญัติป้องกันการลักลอบตัดป่าไม้ พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117)
- พระราชบัญญัติป้องกันการลักลอบชักลากไม้สักที่ยังมิได้เสียค่าต่อและภาษี พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118)
- พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2456

การควบคุมพื้นที่ป่าไม้จากการตรวจเอกสารข้างต้น อาจไม่สามารถชี้แจงเพราะเจาะจงลงไปในพื้นที่ศึกษาอันหมายถึงชุมชนแม่เหิยะในและพื้นที่โดยรอบได้ว่า อยู่ในการควบคุมของกฎระเบียบป่าไม้ประเภทใด แต่ก็สามารถช่วยให้เห็นภาพของการขยายอำนาจจากรัฐส่วนกลางเข้ามาควบคุมทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งมีใช้เพียงกฎหมายด้านป่าไม้เท่านั้น แต่รวมถึงกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2478 ในส่วนของพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478 พื้นที่ชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นมาก่อน พ.ศ. 2480 มีการถือครองและใช้ประโยชน์มาตั้งแต่ต้น และด้วยเหตุที่มีข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ คือ เป็นพื้นที่หุบเขาราวห้วย ชาวบ้านจึงมิได้มีการบุกเบิกขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มเติมแต่อย่างใด แต่อาจมีการครอบครองพื้นที่ตามไหล่เขาหรือเนินเตี้ยๆ บ้างตามลักษณะทั่วไปของชุมชนที่ตั้งอยู่ในป่า โดยเฉพาะชุมชนในภาคเหนือของไทย

การออกกฎระเบียบต่างๆ ด้านป่าไม้ของรัฐบาลนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นกระบวนการแปลงธรรมชาติให้เป็นทุน (capitalized nature) จากสิ่งของตามธรรมชาติที่อาจจะมิได้มีมูลค่าทางการเงินกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่าทางตลาดหรือการเงิน เนื่องด้วยรัฐสยามในยุคนั้นต้องเผชิญปัญหาการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก จึงทำการปฏิรูปการปกครองให้ขึ้นอยู่กับรัฐบาลส่วนกลาง จากที่เคยให้เจ้านายฝ่ายเหนือมีอิสระในการปกครองพื้นที่ระดับหนึ่ง แต่หลังจากการรวมศูนย์อำนาจการปกครองของรัฐส่วนกลางแล้ว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องแสวงหารายได้เพื่อใช้เป็นทุนในการบริหารจัดการประเทศ ดังเห็นได้จากสถิติการจำหน่ายไม้สักส่งไปขายยังต่างประเทศระหว่างปี พ.ศ. 2431-2439 มีมูลค่าสูงมาก ดังเช่นในปี พ.ศ. 2439 มีปริมาณการส่งออกไม้สักถึง 49,960 ตัน มูลค่าราว 264,805 ปอนด์ ซึ่งเป็นรายได้หลักของประเทศ (ชมัยโณม สุนทรสวัสดิ์, 2521: 227-28)

ในการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้กลายเป็นสินค้าในยุคการปฏิรูปการปกครองนี้ชี้ให้เห็นว่า รัฐมองธรรมชาติ (ในที่นี้ คือ ป่าไม้) เป็นทุนทางการเงินและการค้า โดยมีการกำหนดรูปแบบเครื่องมือ และหน่วยวัดต่างๆ เพื่อใช้ในการกำหนดมูลค่าเนื้อไม้ ซึ่งก็คือ หลักวิชาวนศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ป่าไม้ (scientific forestry) อันมีต้นกำเนิดจากเยอรมนี รวมถึงการสร้างกลไกอำนาจรัฐโดยการก่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 โดยมีการส่งนักเรียนไทย 4 คนไปศึกษาวิชาการป่าไม้ในปี พ.ศ. 2443 และกลับมารับราชการกรมป่าไม้ในปี พ.ศ. 2446 ซึ่งนับว่าเป็นนักการป่าไม้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศรุ่นแรก อันเป็นรากฐานที่สำคัญในการจัดวางรูปแบบการจัดการป่าไม้

ของไทยในระยะเวลาต่อมา ดังปรากฏในความเห็นของ Mr. Horbert Slade ที่ได้เสนอรายงานผลการสำรวจป่าไม้ โดยได้ชี้ข้อบกพร่องต่างๆ ในกิจการป่าไม้ของประเทศไทยต่อกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2438 โดยมีใจความว่า

“...(1) การป่าไม้ทั้งหมดอยู่ในความยึดถือครอบครองของเจ้านายของท้องถิ่น แทนที่จะได้อยู่ในความดูแลควบคุมของรัฐบาลกลาง โดยกล่าวว่า การที่เจ้านายฝ่ายเหนือได้ทำสัญญาการทำได้ในฐานะเจ้าของป่า แล้วให้รัฐบาลประทับตราสัตยาบัน คล้ายกับว่า รัฐบาลยอมรับรองว่าป่าไม้นั้นอยู่ในกรรมสิทธิ์ของเจ้านาย เจ้าของท้องถิ่น ซึ่งผิดกับทางพม่าและอินเดียที่ถือว่าป่าไม้ทั้งหมดอยู่ในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะทรงจัดการกับป่าไม้อย่างไรก็ได้แล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร ในทางปฏิบัติแม้รัฐบาลจะประทับตราสัตยาบันให้แก่ผู้ได้รับอนุญาตแล้ว เมื่อสัญญาสิ้นอายุก็ปรากฏว่าผู้รับสัญญายังคงทำไม้อยู่ต่อไป หรือเมื่อได้ยื่นคำร้องขออนุญาตแล้ว เมื่อสัญญาสิ้นอายุก็ปรากฏว่าผู้รับสัญญายังคงทำไม้อยู่ต่อไปหรือเมื่อได้ยื่นคำร้องขออนุญาตแล้วก็ลงมือทำไม้เลยทีเดียว นอกจากนี้แล้ว วิธีการขออนุญาตก็ลำบากยากเย็น เนื่องจากต้องเสียเงินกินเปล่าแก่เจ้านายเจ้าของป่ามากมาย เมื่อมีผู้ยื่นคำร้องขอทำไม้หลายราย ก็เกิดแก่งแย่งแข่งขันให้เงินกินเปล่ากันขึ้น ทำให้เจ้าของป่าพยายามแบ่งป่าออกเป็นแปลงเล็กๆ เพื่อจะมีทางได้เงินมากขึ้น ราคาต้นทุนของไม้สักในขณะนั้นจึงเขยิบสูงขึ้นเรื่อยๆ

(2) ในขั้นต้นจำเป็นต้องสำรวจป่าไม้สัก เพื่อกำหนดจำนวนไม้ที่สมควรอนุญาตให้ตัดฟันและควรระงับการตัดฟันไม้สักมาใช้สอยกันอย่างเสรี และหันมาส่งเสริมให้ใช้ไม้กระยาเลยแทนเสียบ้าง นอกจากนี้ ราษฎรยังได้ตัดฟันไม้สักขนาดเล็กมาใช้ทำเสาถนนมาก ซึ่งเป็นการทำไม้สักเกินกำลังของป่าไปมากมาย กล่าวโดยหลักการควรถือว่าบรรดาป่าไม้ที่มีอยู่ทั้งหมดเป็นเสมือนต้นทุน ซึ่งเป็นของประเทศและปริมาณเนื้อไม้ที่ออกงอกขึ้นทุกปีเป็นเสมือนดอกเบี้ย ซึ่งอาจนำออกมาใช้สอยได้เป็นรายปี ไม่ควรจะต้องต้นทุนเป็นอันขาด...”¹⁷ (เน้นโดยผู้วิจัย)¹⁸

¹⁷ กรมป่าไม้, 2554

¹⁸ คำพูดของ Mr. Horbert Slade ประโยคนี้ นับเป็นหัวใจของการจัดการป่าไม้โดยรัฐส่วนกลาง ซึ่งผู้วิจัยได้เรียนรู้ตั้งแต่เมื่อครั้งยังศึกษาในคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2546

การผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติอันหมายถึงพื้นที่ป่าไม้ในยุคนั้น จึงเกิดมาจากอิทธิพลของลัทธิอาณานิคมที่ต้องการแสวงหาดินแดนใหม่ทั้งที่เป็นแหล่งระบายสินค้าและแหล่งวัตถุดิบ ในกรณีประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่าและลาวนั้น วัตถุดิบหรือทรัพยากรที่สำคัญอันได้แก่ไม้สักนั้นมีมูลค่าสูง เนื้อไม้มีคุณภาพดีจึงเป็นที่ต้องการของประเทศตะวันตก เช่นเดียวกับรัฐสยามซึ่งกำลังอยู่ในช่วงสะสมทุนต่างมองว่าพื้นที่ป่าไม้เหล่านี้เป็นแหล่งต้นทุนอันสำคัญที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ประเทศเพื่อนำไปใช้พัฒนาให้ทันสมัยตามแบบอย่างประเทศตะวันตก กระบวนการครอบครองและควบคุมพื้นที่ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทเหล่านี้ การขยายอำนาจรัฐจากส่วนกลางเข้าควบคุมพื้นที่ในภาคเหนือจึงมีสาเหตุหนึ่งมาจากการต้องการควบคุมการทำไม้ โดยเน้นการใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ และเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการเหล่านี้ก็คือ การใช้อำนาจความรู้ทางวิทยาศาสตร์ป่าไม้หรือวนศาสตร์เข้าไปผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติขึ้นมาใหม่ จากเดิมที่เป็นพื้นที่ที่กว้างเปล่า ไม่มีเจ้าของ เต็มไปด้วยภัยอันตราย มีสัตว์ป่าที่ดุร้าย เป็นพื้นที่ชายขอบที่ด้อยพัฒนา เป็นพื้นที่ของสิ่งเร้นลับหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่หลบหลีกหนีภัยจากอำนาจรัฐ ตลอดจนเป็นพื้นที่ดินทำกินหรือพื้นที่บุกเบิกใหม่ของชาวบ้านอันเนื่องมาจากความพยายามในการหลบเลี่ยงภาษีของรัฐ กลายเป็นพื้นที่อันประกอบไปด้วยทรัพยากรป่าไม้ที่มีมูลค่าสูงสามารถใช้เป็นต้นทุนในการสร้างความทันสมัยให้กับรัฐสยามซึ่งกำลังเผชิญหน้ากับอิทธิพลของประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกและลัทธิอาณานิคมในช่วงเวลานั้น เครื่องมือสำคัญในการผลิตสร้างพื้นที่ธรรมชาติในยุคนี้อีกคือ แผนที่และวิชาการสำรวจรังวัดแผนที่ โดยมีการสำรวจรังวัดแผนที่ป่าไม้ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเป็นแห่งแรกขึ้นในปี พ.ศ. 2450¹⁹ (ชมัยโณม สุนทรสวัสดิ์, 2521: 35)

การจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์หรือวนศาสตร์ดังกล่าว จึงเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมอรรถประโยชน์ที่รัฐผลิตสร้างขึ้น แล้วนำไปใช้แทนที่วิธีคิดเกี่ยวกับพื้นที่และป่าไม้แบบดั้งเดิมของชาวบ้านซึ่งเคยดำรงอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งไม่ได้มองป่าไม้เป็นเพียงต้นทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีความหมายถึงความสำคัญทางนิเวศวิทยา เป็นแหล่งต้นน้ำ เป็นแหล่งอาหาร ทั้งยังมองไปถึงอุดมการณ์ของอำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในอุดมการณ์ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี และการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าก็เป็นสิทธิตามธรรมชาติที่

¹⁹ ผู้วิจัยพยายามค้นหาแผนที่ป่าไม้ฉบับแรกนี้แต่ค้นไม่พบ ส่วนการสำรวจรังวัดป่าไม้ซึ่งว่าเป็นเทคนิคทางการป่าไม้ที่สำคัญอย่างหนึ่งนั้นมีการจัดการเรียนการสอนขึ้นในคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยภาควิชาการจัดการป่าไม้ ใช้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า “Forest Inventory” ชื่อภาษาไทยคือ “การสำรวจแก่นไม้ป่าไม้” ซึ่งมีสาระสำคัญประการหนึ่งอยู่ที่การจำแนกแยกแยะพรรณไม้ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ รวมถึงพันธุ์พืชที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ สำหรับพรรณไม้ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ จะมีการคำนวณปริมาณเนื้อไม้เป็นหน่วยคิวบิกฟุตหรือคิวบิกเมตรแล้วแต่ความเหมาะสมต่อขนาด/ปริมาณเนื้อไม้ชนิดพันธุ์นั้นๆ

ชาวบ้านเห็นว่าควรจะมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรป่าไม้เพื่อนำมาดำรงชีวิตได้ตามอัตภาพ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด, 2538: 55-63) แต่การจัดการป่าสมัยใหม่กลับลดทอนวิถีคิด และองค์ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่นให้เหลือเพียงความหมายที่เกี่ยวข้องกับทุนทางการเงินและการค้า ในยุคต่อมาจึงเริ่มมีการผลิตสร้างธรรมชาติที่มีความหมายต่างไปจากเดิม เช่น “ธรรมชาติ” ถูกเปลี่ยนแปลงไปใช้คำว่า “ทรัพยากรธรรมชาติ” “พืช” ถูกเปลี่ยนไปเป็น “พืชไร่” ส่วนพืชและแมลงที่ไม่มีประโยชน์หรือสร้างปัญหาให้แก่พืชไร่จึงถูกเรียกเป็น “วัชพืช” และ “แมลงศัตรูพืช” แม้กระทั่งต้นไม้ ซึ่งหมายถึง รูปแบบชีวิตประเภทหนึ่งที่ทรงคุณค่าทั้งในระบบนิเวศและความเชื่อพื้นถิ่นก็ถูกลดรูปเหลือเป็นเพียง “เนื้อไม้” หรือไม้ก็ “ท่อนซุง” เท่านั้น พื้นที่ป่าไม้ซึ่งเคยดำรงอยู่โดยมีความหมายที่ซับซ้อนทั้งในด้านระบบนิเวศ ศาสนา ความเชื่อ เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งผู้คนอันหลากหลายเผ่าพันธุ์ได้เข้าใช้ประโยชน์ จึงถูกลดรูปเหลือเพียงมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์ ผู้คนพื้นถิ่น และประชาชนทั่วไปที่มีได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบการจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์หรือวนศาสตร์จึงถูกกีดกันออกไป รัฐจึงสามารถผูกขาดการนิยามความหมายและการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้ โดยอาศัยความชอบธรรมทางด้านความรู้ที่อ้างอิงว่าเป็น “วิทยาศาสตร์” แต่เบื้องหลังก็คือการนำเอาองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์เข้ามาห่อหุ้มเปลือกนอกที่ภายในเป็นระบบคิดเชิงพาณิชย์ แนวคิดดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในยุโรปแล้วส่งผ่านไปยังสหรัฐอเมริกาและประเทศอาณานิคมทั้งหลาย จึงเป็นเครื่องมือสำคัญของประเทศจักรวรรดินิยมในการแสวงหาผลประโยชน์จากเหล่าประเทศอาณานิคม เช่น อินเดีย อเมริกาใต้ เป็นต้น การจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์จึงเป็นฐานรองรับอำนาจเจ้าอาณานิคมอย่างเข้มแข็ง และยังสามารถสืบทอดไปสู่ชนชั้นนำในประเทศอาณานิคมเหล่านี้โดยใช้วาทกรรมการจัดการป่าแบบวิทยาศาสตร์หรือวนศาสตร์เพื่อสะสมทุนและความมั่งคั่งในกระบวนการสร้างรัฐชาติ (Scott, 1998)

หากวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดการสะสมทุนแบบไล่ยัด ซึ่งอาจนับว่าเป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการครอบครองและควบคุมพื้นที่นั้น พบว่า แรกเริ่มการไล่ยัดพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ของชาวบ้านนั้นมิได้เกิดขึ้นจากรัฐส่วนกลาง แต่เกิดจากการที่เจ้านายฝ่ายเหนือซึ่งในอดีตเปรียบเสมือนเจ้าของพื้นที่นั้นถูกกดดันจากอำนาจจากภายนอกอันหลากหลาย ทั้งจากประเทศจักรวรรดินิยมที่ส่งผ่านบรรษัททำไม้ และรัฐบาลสยามส่วนกลางที่พยายามควบคุมหัวเมืองเหนือ อันเนื่องมาจากเป็นแหล่งทุน/ทรัพยากรสำคัญที่สามารถสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐในกระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ได้ การที่รัฐสยามใช้องค์ความรู้ทางวนศาสตร์เข้ามาผูกขาดการครอบครองและควบคุมพื้นที่ป่าไม้ธรรมชาติภายใต้แนวคิดการค้าเพื่อการสะสมทุนในการสร้างรัฐชาติ โดยใช้วิธีการรวมศูนย์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ป่าไม้ กรมป่าไม้จึงกลายเป็นผู้มีอำนาจผูกขาดในการให้สัมปทานป่าไม้แต่เพียงผู้เดียว แรงกดดันนี้ นอกจากจะเป็นการยึดครองแหล่ง

รายได้ที่สำคัญของเจ้านายฝ่ายเหนือแล้ว ยังส่งผลให้กลุ่มเจ้านายเหล่านี้ต้องแสวงหาแหล่งรายได้ใหม่ๆ เพิ่มเติม เช่น การยึดครองที่ดิน ที่ไร่นาของชาวบ้าน หรือพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของให้เป็นที่ดินของเจ้านาย มีการจัดเก็บค่าเช่าที่ดินละภาษีที่ดิน จนชาวนาในยุคนี้ต้องประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2528: 67) กระบวนการไล่ยึดพื้นที่ของชาวบ้านโดยเจ้านายเหล่านี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งในการผลักดันให้ชาวนาชาวนาไปบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ โดยเฉพาะที่ดอนและในป่าเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากความพยายามในการหลบเลี่ยงภาษีของชาวบ้านพื้นถิ่นเหล่านั้น

ในแง่นี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การไล่ยึดเป็นขั้นตอนสำคัญที่สุดในกระบวนการครอบครองและควบคุมพื้นที่ เนื่องจากได้ส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อชาวบ้านที่เป็นสามัญชนและคนชายขอบทั้งหลาย จนต้องหลบหนีหนีอำนาจรัฐเข้าไปอาศัยในพื้นที่ป่าไม้อันทุรกันดาร หากมองในระดับใหญ่ขึ้นจะพบว่า ธุรกิจการทำไม้ในภาคเหนือในยุคนี้เกิดจากความต้องการของชาติตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ด้านป่าไม้ในดินแดนล้านนา ซึ่งสร้างกำไรอย่างมหาศาลแก่นายทุนต่างชาติ แล้วแบ่งเหลือเจือจานแก่ผู้นำในท้องถิ่นหรือเจ้าเมืองเพียงเล็กน้อย ส่วนสามัญชนคนพื้นถิ่นแทบไม่ได้รับประโยชน์ใดๆ เพราะแม้แต่จะเป็นแรงงานตัดไม้ก็ไม่ได้ (เนื่องจากบรรษัทต่างชาติจะนำแรงงานตัดไม้ที่เป็นคนในบังคับของชาตินั้นๆ เข้ามาเอง-ผู้วิจัย) ดังนั้น ความเสียหายจากการทำธุรกิจป่าไม้จึงตกอยู่กับท้องถิ่น โดยเฉพาะชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิต (สรสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2553: 394) การไล่ยึดในช่วงต่อมาเกิดขึ้นหลังจากที่มีการเจรจากรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าไม้จากที่เคยเป็นของเจ้านายฝ่ายเหนือให้ตกเป็นของรัฐสยามส่วนกลาง ซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี โดยเจ้าเมืองในมณฑลพายัพเหล่านี้ยอมให้กรมป่าไม้เข้ามามีอำนาจในการตัดสินใจให้สัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ของตนเอง²⁰ โดยรัฐส่วนกลางยินยอมจ่ายเงินส่วนแบ่งค่าต่อไม้เป็นจำนวนกึ่งหนึ่งจากที่เก็บได้ให้แก่เจ้าเมืองเหล่านี้ทุกปี ต่อมาเงินค่าต่อไม้ในส่วนนี้ของเจ้าเมืองนี้เปลี่ยนมาเป็นการจ่ายเงินเดือนโดยให้เป็นเฉพาะบุคคล ไม่รวมถึงทายาทของเจ้าเมืองด้วย²¹

การเจรจาเรื่องกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าไม้ในกรณีนี้ จึงเป็นการตอกย้ำว่า ป่าไม้ซึ่งเคยมีความสำคัญต่อชีวิตชาวบ้านและมีความหมายอันหลากหลายได้กลายเป็นเพียงทุนทางการเงินในระบบการค้า แม้ในยุคแรกเริ่มของการควบคุมป่าไม้ในภาคเหนือนี้ชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นแทบไม่ได้รับผลกระทบเนื่องจากรัฐสยามเพียงแต่ควบคุมการทำไม้สักและผลผลิตจากป่าบางประเภทเท่านั้น ชาวบ้านยังสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ดังเดิม แต่ในเวลาต่อมาจะเกิดการ

²⁰ กจช. ร.5 ม.16.1/19, รายงานป่าไม้พระยาศรีสหเทพ (3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119)

²¹ กจช. ร.5 กษ.5.1/16, เรื่อง เงินส่วนแบ่งค่าภาคหลวงไม้สัก หรือเงินค่าต่อไม้ขอนสัก

ไถ่ยึดและช่วงชิงพื้นที่ซึ่งเคยเป็นของส่วนรวมหรือพื้นที่สาธารณะที่ใครสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ กลับกลายเป็นพื้นที่ของรัฐแต่เพียงผู้เดียว โดยมีเครื่องมือและเทคนิควิธีการ คือ แผนที่ทำป่าไม้และการทำแผนที่ป่าไม้นั่นเอง การสำรวจดังกล่าวนี้ทำให้ซ้ำมากเนื่องจากกำลังเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีไม่เพียงพอ รัฐจึงใช้วิธีการกำหนดขอบเขตในแผนที่แล้วนำไปให้เอกชนสัมปทาน นับเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์, 2543: 136-137)

3.3 กลุ่มคนผู้มีส่วนในการก่อตั้งชุมชนแม่เหิยะใน

ข้อมูลแผ่นพับของกลุ่มเยาวชนเฮฮาอีกแม่เหิยะใน ซึ่งจัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2549 แสดงถึงการมีอยู่ของกลุ่มคนในพื้นที่สองกลุ่มใหญ่ๆ คือ ชาวละวะอันเป็นคนพื้นถิ่นดั้งเดิมในพื้นที่ และชาวมุสลิมจากหลวงพระบางซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวบ้านแม่เหิยะในในปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงได้สืบค้นประวัติความเป็นมาของคนที่ทั้ง 2 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.3.1 ละวะในตำบลแม่เหิยะ

ที่ราบลุ่มริมลำน้ำแม่ปิงบริเวณเชิงดอยสุเทพก่อนที่จะพัฒนามั่งรายจะสร้างเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 1839 เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนชาวละวะหรือละว้า (Lua, Lawa) ซึ่งในตำนานได้กล่าวถึงชาวละวะไว้ 2 กลุ่ม กลุ่มแรกอาศัยอยู่บริเวณดอยสุเทพ โดยสืบเชื้อสายมาจากขุนหลวงวิรังคะ อีกกลุ่มหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากปู่สะย่าสะและสุเทพฤาษี นอกจากนี้ยังปรากฏว่า มีชาวละวะมาตั้งถิ่นฐานบริเวณดอยตุง จังหวัดเชียงราย โดยมีหัวหน้า คือ ปู่เจ้าลาวจก สำหรับละวะบริเวณเชิงดอยสุเทพด้านทิศใต้หรือดอยคำซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นปู่สะย่าสะนั้น ตามตำนานเป็นผู้สร้างพระธาตุก่อนที่พระนางจามเทวีจะให้พระโอรสทั้งสองมาสร้างพระธาตุครอบไว้ภายในภายหลัง บริเวณนี้จึงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวละวะมาแต่โบราณ มีการรวมกลุ่มกันตั้งเป็นชุมชนหรือรัฐขนาดเล็ก ผู้ที่มีความสามารถมีกล้าหาญเข้มแข็งจะได้รับการสถาปนาหรือแต่งตั้งเป็นผู้นำหรือหัวหน้า โดยให้ชื่อว่า “มั่ง” หรือ “สะมาง” มีการสืบเชื้อสายต่อๆ กันมาโดยตลอด หลังจากนั้นได้เปลี่ยนนามของผู้นำมาเป็น “ขุน” ซึ่งหมายถึงผู้นำหรือผู้ให้กำเนิด ผู้ที่เป็นขุนนี้เองจึงได้บัญญัติกฎเกณฑ์ ฮีตฮอยต่างๆ ขึ้นมาจากการคิดและประสบการณ์ ความไม่รู้ในเหตุผลก็คือ “ผี” ที่ใช้เป็นที่เชื่อใจให้เกิดความเชื่อถือในชนเผ่า เป็นแบบอย่างให้คนในชนเผ่าได้ยึดถือปฏิบัติ ป้องกันไม่ให้เกิดการแตกแยกในกลุ่ม ขุนมีหน้าที่ทั้งทำการปกครอง ประกอบพิธีกรรม ตลอดจนตัดสินข้อพิพาทต่างๆ ต่อมาจึงมีการแบ่งชั้นวรรณะออกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ กลุ่ม “ละวะเชื้อขุน” และกลุ่ม “ละวะไพร่น้อย” กลุ่มละวะเชื้อขุนจะสืบทอดเชื้อสายเป็นผู้นำมาโดยตลอด ดังเช่นขุนหลวงวิรังคะที่เป็นผู้นำคนสุดท้ายของชนเผ่าละวะ ก่อนจะทำสงครามพ่ายแพ้แก่พริกญชัย จึงกลายเป็นชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ตามป่าเขาถ้ำนาไพร เช่นใน

บริเวณเชิงคอกสุเทพจนถึงตำบลแม่เหิยะ โดยมีที่อยู่อาศัยไปตามต้นน้ำลำธาร ส่วนชุมชนจะตั้งเรียงรายไปตามฝั่งน้ำตลอดทั้งสาย มีการทำการเกษตรเลี้ยงชีวิตเหมือนชนพื้นถิ่นทั่วไป ซึ่งในกรณีของลัวะในตำบลแม่เหิยะนั้นตั้งบ้านเรือนอยู่สองฟากฝั่งลำห้วยแม่เหิยะ เริ่มตั้งแต่บ้านแม่เหิยะในบ้านป่าจี้ บ้านอุโบสถ บ้านท่าข้าม บ้านคำหนัก และบ้านคอนป็น เป็นต้น

ตำนานพื้นบ้านมักจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างลัวะเชิงคอกสุเทพกับมอญจากแคว้นหริภุญชัยว่า ขุนหลวงวิลังคะได้ทูลขอให้พระนางจามเทวีซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นหริภุญชัยมาอภิเษกสมรสด้วย แต่พระนางปฏิเสธ ขุนหลวงวิลังคะจึงยกทัพไปรบกับหริภุญชัยแต่พ่ายแพ้ต่อพระนางจามเทวี จึงคับแค้นใจจนออกแต่กลืนชีวิต ต่อมาเมื่อพญามังรายยึดหริภุญชัยได้แล้วเสด็จไปประพาสล้าสัตว์บริเวณทิศเหนือของเวียงกุมกามเชิงคอกสุเทพ จึงพบชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การสร้างเมืองบริเวณเมืองเก่าของพวกลัวะ คือ เมืองนพบุรี ซึ่งตามตำนานกล่าวไว้ว่าลัวะเป็นผู้สร้างแล้วเพื่อจึงหนีขึ้นไปอยู่บนคอก พญามังรายจึงได้ส่งคนเข้าไปสอบถามเกี่ยวกับประเพณีของบ้านเมืองของลัวะที่เคยปฏิบัติมาก่อน จึงพบว่าประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ของชาวล้านนาหลายอย่างล้วนแต่มีที่มาจากประเพณีของชาวลัวะ เช่น ประเพณีบูชาเสาอินทขิล การให้ลัวะเป็นผู้ “เบิก” ในการทำพิธีต่างๆ ความเชื่อต่างๆ ไปของลัวะและคนเมืองถือปฏิบัติเหมือนกันหลายอย่าง แม้กระทั่งการนับถือผีที่ถือเป็นบรรทัดฐานในการครองตนของคนเมืองก็เชื่อกันว่าสืบมาจากชาวลัวะเช่นกัน

ดังนั้น ชาวลัวะเหล่านี้จึงน่าจะอยู่ร่วมกับคนเมืองอย่างเป็นปกติและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาแต่อดีต ในตำนานพื้นถิ่นหลายเรื่องกล่าวถึงการพึ่งพาอาศัยของคนทั้ง 2 กลุ่มนี้ เช่นในพิธีบูชาผีปู่แสะย่าแสะของคนลัวะ มีคำอัญเชิญว่า “ลัวะเหิยะ ไร่อย่าหื้อตายคา ไทเหิยะนาอย่าหื้อตายแห้ง” ที่แปลว่า ขออย่าให้ไร่ของลัวะที่ต้องเสียหายเพราะหญ้าคา ขออย่าให้ที่นาของไท(ขวน)ต้องเสียหายเพราะความแห้งแล้ง ซึ่งหมายถึง ขอให้ผีช่วยดูแลทั้งไร่ของชาวลัวะและที่นาคนเมืองนั่นเอง ส่วนในตำนานสุวรรณคำแดงตอนหนึ่งเล่าว่าลัวะช่วยพาไทหนีข้าศึก ส่วนการแต่งกายทั้งลัวะและไทล้วนตัดผมและนุ่งผ้าแบบเดียวกัน ดังคำที่ว่า “มุลไทตัดผมเหมือนลัวะ ลัวะนุ่งผ้าเหมือนไท” ทั้งยังมีคำกล่าวว่า “ลัวะปลง(ขกลง)ไห ไทปลงหม้อนึ่ง” หมายถึง ทุกคนต่างร่วมแรงร่วมใจสามัคคีกันทำงาน (ในครัว) ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2540)

ปัจจุบันนี้ แม้ว่าชนเผ่าลัวะจะอยู่กระจัดกระจาย ไม่สามารถสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาได้อีก แต่ในด้านการยึดถือสืบทอด ประเพณีพิธีกรรม โดยเฉพาะการนับถือผี ชาวลัวะยังคงทำตามบรรพบุรุษอย่างที่เคยปฏิบัติมาเช่นเดิม นับตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ในบริเวณบ้าน จนถึงป่าเขาลำเนาไพร แทบทุกหย่อมหญ้า “ทุกเก้าไม้เส้นหญ้า” ต่างก็มีผีทั้งนั้น มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นจารีตประเพณีดังคำกล่าวที่ว่า “ป้อแม่ด้ายบ่เสียดายเท่าฮีด” ดังนั้น แม้ว่าหลังจากอาณาจักรของชาวลัวะล่มสลาย และต้องรับอิทธิพลความเชื่อของพระพุทธศาสนาจากเมืองหริภุญชัย แต่ความเชื่อ

ดั้งเดิมหาได้สูญหายลงไป ตรงข้ามกลับสอดแทรกไปในพิธีกรรมพื้นบ้านของชาวล้านนาทุกหนแห่ง มีการสร้างศาสนสถานหลายแห่งในบริเวณป่าเขาในตำบลแม่เหียะ เช่น วัดสวนพริก และวัดพระธาตุคอกคำ เป็นต้น ส่วนหนึ่งเชื่อว่าสร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาของชนเผ่าลัวะ และแม้ในปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่ไม่รู้ว่ชาติพันธุ์ดั้งเดิมของตัวเองเป็นใคร ไม่สามารถทราบได้ว่ามีลัวะหลงเหลืออยู่หรือไม่ ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้แต่ว่าตัวเองเป็นคนเมือง ผู้กำเนิดมีวิถีชีวิตแบบคนเมือง แต่ถ้าหากสังเกตแล้วพบว่าคนกลุ่มใดบูชาและนับถือผีปู่แสะย่าแสะ และบูชาเสาอินทขิล คนเหล่านั้นก็ล้วนแต่สืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ (กฤษณา เจริญวงศ์, 2532)

3.3.2 ชาวขมุจากหลวงพระบาง

“...พ่อเคยเล่าให้ฟังว่าเดินทางมากับอู้อยู่ตั้งแต่เด็กๆ อายุสิบกว่าขวบ มาถึงก้อมีพ่อนายพามาตัดไม้แถวเจียงใหม่ แล้วก็มาตั้งถิ่นฐานบ้านช่องที่บ้านแม่เหียะในตอนนั้นคงมีแต่ป่า บ่ค่อยมีบ้านผู้คนมาอยู่หรอก...”

ข้อความข้างบนนี้มาจากคำบอกเล่าของลุงปิ่น (ปัจจุบันอายุ 61 ปี) ซึ่งเป็นลูกชายของอู้อยิน²² ชาวขมุหนึ่งใน 4 คนอันประกอบด้วย อู้อยิน อู๋วงศ์ อู๋แสน อู๋อ้าย ซึ่งเดินทางมาจากเมืองหลวงพระบางในประเทศลาวซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ก่อนจะมาลงหลักปักฐาน ณ ชุมชนแม่เหียะในแห่งนี้ตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองจะเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2482 ด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน จึงมิได้มีผู้เก็บบันทึกข้อมูลการย้ายถิ่นฐานของคนกลุ่มนี้ไว้แต่อย่างใด ทั้งยังไม่มีผู้ที่สามารถให้ข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือแม้กระทั่งคำกล่าวอ้างใดๆ ได้เลย ผู้วิจัยจึงได้สืบค้นจากข้อมูลการทำไม้ในภาคเหนือจากเอกสารต่างๆ เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์การทำไม้ในภาคเหนือของ สมัยโถม สุนทรสวัสดิ์ (2521) และการสืบค้นจากไมโครฟิล์มจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เชียงใหม่ จนพบความเชื่อมโยงที่น่าสนใจเกี่ยวกับแรงงานทำไม้ชาวขมุในเอกสารจดหมายเหตุ ฉบับที่ 16/10 ซึ่งเป็นการรายงานของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ ได้กล่าวถึงการสำรวจการทำไม้ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2437-2446 อันเป็นช่วงที่บริษัททำไม้ของฝรั่งเศสได้นำแรงงานชาวขมุเข้ามาตัดไม้ในพื้นที่สัมปทานไว้ดังนี้

²² อู้อยินเสียชีวิตเมื่อปี พ.ศ. 2527 ขณะอายุประมาณ 75 ปี

“... ผู้ใดจะทำป่าไม้ในมณฑลพายัพแล้ว ถ้ามีทุนมากย่อมทำการได้โดยง่ายและสำเร็จตามประสงค์ การที่จะหาลูกจ้างนั้นไม่เป็นการลำบากยากเย็นอะไร เพราะในมณฑลพายัพมีคนมาก แต่ไม่ใช่คนพื้นเมือง เป็นพวกเงี้ยว และขมุมากที่จะยินดีรับจ้างทำป่าไม้ให้มีเงินเลี้ยงชีพไปวันๆ วิชาความรู้เรื่องป่าไม้ก็ไม่มี ความคิดอ่านก็ไม่มีอะไร มีขมุมาก เงี้ยวน้อย แต่เงี้ยวมักจะเป็นนายพวกขมุอีกทีหนึ่ง เงี้ยวเป็นคนฉลาดมีความคิดอ่านมาก...”²³ (เน้นโดยผู้วิจัย)

แรงงานที่ใช้ในการทำป่าไม้สักในยุคนั้นส่วนใหญ่โดยเฉพาะที่อยู่ในสัมปทานของบริษัทอีสต์เอเชียติกจึงได้แก่ ชาวขมุ²⁴ ซึ่งเดินมาจากหลวงพระบาง คนกลุ่มนี้จะเดินทางมาเป็นกลุ่มครั้งละประมาณ 5-50 คน ทำงานอยู่ในป่าประมาณ 1-3 ปี โดยได้รับค่าจ้างประมาณ 50 รูปีต่อ 1 ปี สำหรับผู้ที่ไม่มีฝีมือ ส่วนผู้ที่เคยทำงานในการทำป่าไม้มาก่อนจะได้รับค่าจ้างประมาณ 60-80 รูปีต่อ 1 ปี²⁵ ขมุขึ้นชื่อว่าเป็นพวกที่เหมาะสมสำหรับการทำป่าไม้เนื่องจากมีความขยันขันแข็ง อดทน และไวใจได้ ที่สำคัญ คือ ค่าแรงงานของคณงานขมุถูกกว่าแรงงานตัดไม้กลุ่มอื่นๆ แต่สาเหตุที่มารับจ้างทำไม้กับบริษัทอังกฤษน้อยกว่าที่ไปทำให้กับบริษัทฝรั่งเศสเนื่องจากชาวขมุส่วนมากเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศส รัฐบาลสยามได้พิจารณาถึงปัญหาชาวขมุซึ่งเป็นแรงงานสำคัญในการทำไม้แล้วจึงมีความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“... พวกขมุที่มารับจ้างทำการป่าไม้ในหัวเมืองลาวเฉียงขณะนั้นมีมาก ฝ่ายฝรั่งเศสจะเอาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ข้างฝ่ายเราไม่ยอม โดยอ้างว่าคนเหล่านี้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรก่อนทำสัญญายกฝั่งซ้ายให้ฝรั่งเศส แต่หลักฐานที่เราอ้างเช่นนี้ว่าโดยที่แท้แล้วก็ไม่น่าหนา เพราะพวกขมุนี้เป็นคนฝั่งซ้ายโดยมาก...”²⁶

²³ กจข. ร.5 ม.16/10, รายงานพระองค์เพ็ญฯ เสด็จตรวจการป่าไม้ (1 พฤษภาคม ร.ศ. 112 - 5 พฤษภาคม ร.ศ. 122)

²⁴ ขมุ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในตระกูลมอญ-ขแมร์ มีความเป็นอยู่ชนบทรรมนิยมประเพณี การทำมาหากินคล้ายพวกข่า มีภูมิลำเนาอยู่ในตอนเหนือของประเทศลาว ในประเทศไทยมีหมู่บ้านขมุอยู่ที่จังหวัดน่านมากที่สุด ส่วนที่จังหวัดเชียงรายก็อาจมีบ้างประปราย แต่ไม่ถึงกับเป็นหมู่บ้าน ขมุในไทยสมัยนั้นมีอาชีพรับจ้างเป็นความอยู่ข้าง และตัดโค่นต้นไม้ในการทำป่าไม้

²⁵ เอกสารชุด British Consular Report, The Annual Dipolmatic and Consular on Trade and Finance from Her Majesty's Consular in Siam, 1893 (อ้างใน ชมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521)

²⁶ กจข. ร.5 มณฑลลาวเฉียง ม.58/57, เรื่องคดีความต่างๆ ทางลาวเฉียง (3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 - 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2438) ที่ 143/23706 (5 ตุลาคม พ.ศ. 2438)

อย่างไรก็ตาม เมื่อฝรั่งเศสยึดครองถิ่นฐานของขมุได้ทำให้พวกเขาต้องตกไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสและกลายเป็นแรงงานในกิจการป่าไม้ในบริษัทของตน โดยมีกงสุลฝรั่งเศสคอยให้ความช่วยเหลือในเรื่องค่าจ้างแก่พวกขมุ ในอัตราตั้งแต่ 100-200 รูปีต่อ 1 ปี รัฐบาลจึงได้คิดหาทางป้องกันภัยอันเกิดจากอำนาจของฝรั่งเศสที่เข้าไปแทรกแซงในเรื่องแรงงานการทำป่าไม้ เพราะเห็นว่าถ้าพวกขมุตกไปอยู่ในบังคับของฝรั่งเศสก็จะมีปัญหาเรื่องค่าจ้างแรงงานสำหรับพวกขมุที่ใช้ในการทำป่าไม้ซึ่งพวกบริษัททำป่าไม้ชาวอังกฤษและคนในบังคับไทยต้องจ้างในราคาแพง เพราะชาวขมุถือว่าพวกตนเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส²⁷ แรงงานทำไม้ที่เป็นชาวขมุจึงส่งผลกระทบต่อบริษัททำไม้ของอังกฤษด้วย อย่างไรก็ตาม แรงงานในการทำไม้อีกส่วนหนึ่งของบริษัทอังกฤษนั้นได้จากคนไทยเป็นส่วนใหญ่ โดยที่คนไทยเหล่านี้สมัครไปรับจ้างทำงานกับบริษัททำไม้ของอังกฤษที่มีมากขึ้น ส่งผลให้คนไทยที่เคยรับเข้าทำไม้ก็ไม่ค่อยได้ทำเพราะไม่มีทุนในการดำเนินกิจการป่าไม้ จนต้องเลิกทำไม้ของตนเอง บางครั้งถึงกับอพยพครอบครัวไปอยู่ในเขตแดนของอังกฤษก็มี²⁸ จะเห็นได้ว่าชาวขมุเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญในการทำไม้ในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก ถึงขั้นที่บริษัทอังกฤษต้องไปจ้างแรงงานทำไม้เป็นชาวนาน (ไทใหญ่) กะเหรี่ยง ลาว แทนคนขมุ นับได้ว่า คนขมามีบทบาทสำคัญทางการเมืองระหว่างประเทศของสยามกับฝรั่งเศสในยุคนั้นพอสมควร

เพื่อให้เห็นภาพการเดินทางอพยพย้ายถิ่นของคนขมุชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการค้นข้อมูลการทำไม้ของบริษัทบริษัทยีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศสมาประกอบการอธิบายเพิ่มเติม โดยในปี พ.ศ. 2455 บริษัทยีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศสได้ขอให้รัฐบาลสงวนป่าไม้บนสักที่มีเนื้อที่ใกล้เคียงกับป่าแม่ือง ซึ่งบริษัทเคยขอสัมปทานทำไว้แล้วในปี พ.ศ. 2452 เนื่องจากเมื่อบริษัทได้ทำป่าไม้ในเขตแม่ืองเป็นเวลาครบ 15 ปีแล้ว ทางบริษัทก็จะได้เข้าดำเนินในป่าแห่งใหม่นี้ต่อไป เนื่องจากขณะที่บริษัทดำเนินการป่าไม้แม่ืองอยู่นี้ บริษัทได้จัดหาคนงานลงทุนตั้งโรงเลื่อยไม้ ซื่อช้าง ซื่อเรือกลไฟ และเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับทำกิจการในป่านี้ไว้มาก แต่ก็ได้เพียงปีละเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากป่าแม่ืองเป็นป่าที่อยู่ลึก ทำไม้ได้ลำบาก เมื่อบริษัทลงทุนไปมากแล้วได้รับผลตอบแทนน้อย บริษัทจึงเกรงว่าเวลาเพียง 15 ปี เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ที่ลงทุนไว้จะทำกำไรไม่ได้และขาดทุน ดังนั้น ทางบริษัทจึงขอสัมปทานทำไม้ที่ป่าแม่ือกในเขตเชียงรายต่อด้วย ซึ่งทางรัฐบาลก็ยินยอมให้บริษัทเข้าดำเนินการได้ตามที่บริษัทขอมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2467 ทางบริษัทได้ขอต่อสัญญาในการทำป่า แม่ือกอีก 1 ปี กับ 5 เดือน โดยอ้างเหตุผลว่า จำนวนไม้ในป่าที่ได้กานไว้แล้วแต่ยังไม่ได้ชักลากออกมามีอยู่มาก ถ้าจะทิ้งไว้ให้แห้งจะได้รับความเสียหายอันเกิดจากไฟไหม้ป่าได้

²⁷ กจข. ร.5 ม.58/57, เรื่องคดีต่างๆ ทางมณฑลพายัพ (3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 - 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2438)

²⁸ กจข. ร.5 ม.58/115, สำเนาโทรเลขพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ทูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 13 สิงหาคม ร.ศ. 122 (อ้างใน ฌมัย โลม สุนทรสวัสดิ์, 2521)

นอกจากนี้ ทางบริษัทยังยอมเสียเงินค่าต่อไม้เพิ่มอีกคือ ไม้ขนาดใหญ่วัดได้ 40 คิวบิกฟิต หรือเกินกว่า 40 คิวบิกฟิต และยาว 18 ฟิต หรือเกินกว่า 15 ฟิต เสียค่าต่อต้นละ 7.50 บาท สำหรับไม้ที่มีขนาดต่ำกว่า 40 คิวบิกฟิต ค่าต่อต้นละ 5 บาท²⁹

ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 บริษัทได้ขอผ่อนผันการชำระค่าภาคหลวงป่าไม้แม่กก โดยอ้างเหตุผลว่า การค้าขายตกต่ำ ทำให้บริษัทประสบปัญหาความฝืดเคืองในเรื่องการเงินและกิจการขายไม้มาก ทางบริษัทจึงไม่สามารถชำระเงินค่าภาคหลวงได้ตามกำหนดดังที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อน ส่วนเงินค่าภาคหลวงที่บริษัทค้างไว้เป็นจำนวน 80,000 บาทนั้น ทางบริษัทขอพักการใช้เงินเป็นเวลา 15 เดือน เรื่องนี้ทางรัฐบาลก็เห็นใจเนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจโลกตกต่ำอย่างรุนแรงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า

“...ในเวลานี้การค้าไม้ไม่ได้ผลประโยชน์นัก... บางรายหยุดทำงานก็มี เฉพาะรายนี้... ให้ผ่อนกำหนดใช้เงินตามที่บริษัทขอมา...”³⁰

นอกจากกรณีป่าแม่กกแล้ว บริษัทอีสต์เอเชียติกยังได้ขอขยายเวลาในการทำป่าแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2475 ต่ออีก 2 ปี จากที่เคยได้สัมปทานจากรัฐบาลในปี พ.ศ. 2470 แล้ว โดยอ้างเหตุผลว่า ป่าแห่งนี้ทำไม้ได้ยากเนื่องจากเป็นท้องที่ทุรกันดาร ตามลำห้วยมีแก่งที่เต็มไปด้วยก้อนหินหรือที่เรียกในภาษาพื้นเมืองว่า “ออบ” เช่น ออบหลวง เป็นพื้นที่ที่ล่องไม้ได้ยากลำบากที่สุด การปล่อยไม้ล่องตามช่องทางออบหลวงนี้ ตามธรรมดาเมื่อบริษัทใช้คนและเครื่องมือกว้านจะสามารถปล่อยไม้ออกพ้นออบได้ปีละประมาณ 4,000 ท่อน แต่ตามจำนวนไม้ที่สับกานไว้และที่ลมนอนอยู่ในป่า บริษัทสามารถตัดทำเป็นซุงได้มากและตามการคำนวณของบริษัทต้องปล่อยไม้ออกประมาณปีละ 7,000 ท่อน จึงจะทำไม้ได้สำเร็จตามเวลาที่รัฐบาลกำหนดไว้ในสัญญา บริษัทได้พยายามนำไม้ออกทางแม่น้ำซึ่งต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ บริษัทจึงได้คิคนำไม้ออกจากป่า โดยทางสายลวด (aerial rope way)³¹ แต่ยังไม่ได้ลงมือทำ เป็นแต่เพียงการคาดคะเนแผนการไว้ก่อนเท่านั้น เพราะในขณะนั้น คือ ปี พ.ศ. 2475 เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจตกต่ำเป็นอย่างมาก บริษัทจึงไม่สามารถนำเงินจำนวนมากมาลงทุนในการสร้างทางลวดนี้ได้ ทางบริษัท

²⁹ กจช. ร.6 ม.14/2, เรื่องบริษัทอีสต์เอเชียติก (ฝรั่งเศส) ขอทำป่าไม้ตำบลต่างๆ (1 เมษายน พ.ศ. 2447 - 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2467 ที่ 79/3097 (6 กรกฎาคม พ.ศ. 2455))

³⁰ กจช. ร.7 กษ.5/17, เรื่องบริษัทอีสต์เอเชียติกฝรั่งเศสทำป่าไม้ (19 เมษายน - 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2475) ที่ 5/2475 (2 พฤษภาคม พ.ศ. 2475)

³¹ กจช. ร.7 กษ.5/17, เรื่องเดียวกัน

จึงขอความกรุณาผ่อนผันให้ได้มีเวลาทำป่าไม้ในภาคที่ 1 อีก 1 ปี และในภาคที่ 2 อีก 1 ปี รวมเป็นเวลาในการทำป่าไม้แห่งนี้ 17 ปี (พ.ศ. 2477) บริษัทรับปากว่าจะพยายามปล่อยไม้ (นำไม้ออกทางน้ำ) ล่องมาทางออบหลวงให้ได้มากที่สุด ในช่วงระยะที่บริษัทยังไม่ได้สร้างทางสายลวดนี้ ทางบริษัทขอให้รัฐบาลพิจารณาถึงจำนวนไม้ที่มาก ประกอบกับความลำบากกันดาร รวมทั้งสภาพภูมิประเทศและค่าใช้จ่ายที่บริษัทต้องเสียเป็นจำนวนมาก และบริษัทยังรับอาสาช่วยปล่อยไม้ของรัฐบาลก่อนไม้ของบริษัทเป็นจำนวนถึง 5,000 ท่อนอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเรื่องบริษัทอีสต์เอเชียติกฝรั่งเศสว่า

“... ถ้าอนุญาตในเวลานี้อาจเป็นเหตุให้บุคคลอื่นถือเป็นตัวอย่างขอร้องขึ้นมาอีกบ้าง อายุสัญญาที่ยังมีอีกหลายปี ... ให้แจ้งให้บริษัททราบว่าควรพยายามทำป่าไม้ไปตามสัญญา ก่อน เมื่อไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ตามกำหนดสัญญา ก็ให้ขอร้องมาใหม่ รัฐบาลจะพิจารณาโดยดีให้ และถ้าบริษัทขอร้องขึ้นมามากขอให้เจ้าพนักงานทำการสำรวจจำนวนไม้แล้วจัดอนุญาตให้บริษัททำการต่อไปเป็นตอนๆ เฉพาะที่จำเป็นตอนหนึ่งไม่เกิน 1 ปี...”³²

การดำเนินงานของบริษัททำไม้ของชาวฝรั่งเศส รัฐบาลพิจารณาแล้วเห็นว่าบริษัททำไม้ฝรั่งเศสมักจะขอสัมปทานทำไม้ในแหล่งที่ติดกับแม่น้ำโขง เช่น ส่วนในกรณีของป่าไม้เมืองเชียงแสน ทางรัฐบาลมีความเห็นว่า

“...เราจำเป็นต้องขายไม้ขนสักให้แก่ฝรั่งเศส ด้วยเหตุว่าถ้าตัดฟันแล้วจะชักลากมาทางลำน้ำเจ้าพระยาไม่ได้ และคนที่จะซื้อไม้ทางลำแม่น้ำของ”³³ นั้น นอกจากฝรั่งเศสก็ไม่มีคนซื้อ แต่การที่จะขายนั้นควรรักษาไว้ให้เป็นการแลกเปลี่ยนกับฝรั่งเศสได้ให้อะไรแก่ฝ่ายเรา ตามทางที่ได้มุ่งหมายไว้ว่าจะได้ตกลงกันต่อไปภายหลัง...³⁴

³² กจช. ร.7 กษ.5/17, เรื่องเดียวกัน

³³ แม่น้ำของ คือ แม่น้ำโขง

³⁴ กจช. ร.5 ม.16.2/27, เรื่องป่าไม้สักทางแม่น้ำโขง, (17 กันยายน พ.ศ. 2444 - 6 เมษายน พ.ศ. 2445) ฉบับที่ 535/5720 (17 กันยายน พ.ศ. 2444)

จากข้อมูลการสัมปทานทำไม้ของบริษัทอีสต์เอเชียติกเหล่านี้ จึงพอจะเห็นภาพของแรงงานตัดไม้ชาวขมุในยุคนั้นคงเดินทางไปรับจ้างตัดไม้กับทางบริษัทฯ ตั้งแต่เริ่มมีการสัมปทานทำไม้ในภาคเหนือใน พ.ศ. 2437-2446 โดยเริ่มมีการสัมปทานทำไม้ที่ป่าแม่กก แม่อิงในเชียงราย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2452-2470 ต่อมาได้มีการสัมปทานทำไม้ที่ป่าแม่แจ่มเชียงใหม่ในระหว่างปี พ.ศ. 2470-2477 อย่างไรก็ตาม ช่วงหลังปีพ.ศ. 2475 เป็นต้นมา เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทั่วโลกอันเป็นผลพวงมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะฝรั่งเศส อันเป็นประเทศคู่สงครามประเทศหนึ่งซึ่งคงได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ส่งผลต่อฐานะทางการเงินของบริษัทอีสต์เอเชียติกซึ่งเป็นบริษัทของฝรั่งเศสเอง จนถึงกับขอผ่อนผันการชำระค่าภาคหลวงป่าไม้เป็นเวลาถึง 15 เดือน จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ระยะเวลาานเช่นนั้น แรงงานชาวขมุที่มีอยู่คงได้รับผลกระทบเรื่องค่าจ้างทำไม้จากบริษัทพอสมควร ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งในการอพยพโยกย้ายไปทำไม้หรือประกอบอาชีพอื่นในพื้นที่ที่พอจะช่วยให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

อย่างไรก็ตาม ตามความเห็นของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ซึ่งได้เขียนไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 เรื่องการเข้ามาทำงานในประเทศไทยของคนขมุว่า เป็นพวกที่เข้ามาทำงานรับจ้างในเมืองไทยโดยมีคนนำเข้ามาเรียกว่า “นายฮ้อย” ไปขอรับรองจากบิดามารดาของคนที่พักตัวมาทำงาน โดยทำสัญญาให้แก่บิดามารดาและผู้ใหญ่ว่าถ้าไปทำงานครบปีจะพาตัวมาส่ง ถ้าไม่นำกลับมาด้วยจะต้องเสียเงินค่าปรับราว 50 หมั่นเก่า (เหรียญอินโดจีน) นายฮ้อยจะให้เงินแก่บิดามารดาของคนงาน 1 หมั่น เมื่อ นายฮ้อยเที่ยวรวบรวมผู้คนได้ประมาณ 20 กว่าคน หากคนงานเหล่านั้นได้ตัดฟันไร่ปลูกข้าวไร่ให้ บิดามารดาหรือญาติของตนเสร็จแล้ว ก็จะพากันออกเดินทางไปในช่วงปลายเดือนพฤษภาคม โดยมีเสบียงอาหารเป็นข้าว พริกเกลือ และยาสูบ มีมิดสันและดาบเป็นเครื่องป้องกันตัว การเดินทางจากเมืองห้วยทรายมายังเมืองไทยจะมีนายฮ้อยเป็นผู้ดูแลรักษาความปลอดภัยพร้อมกับดูแลเรื่องอาหารการกิน นายฮ้อยนี้ต้องเป็นคนชำนาญทาง เพราะหนทางลำบาก ต้องขึ้นเขาลงห้วย ทั้งยังต้องคอยหลบหนีเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสอีกด้วย เมื่อมาถึงเมืองไทยใครที่ต้องการจ้างก็นำตัวไป แต่ต้องวางเงินมัดจำเท่ากับจำนวนเงินเดือน 1 เดือน โดยมอบให้แก่ นายฮ้อยเป็นค่านายหน้าและค่าเลี้ยงดู ส่วนเงินเดือนอีก 11 เดือนเป็นของผู้ทำงาน เมื่อครบปีนายฮ้อยก็พาส่งกลับบ้านเดิมของพวกเขา ถ้าคนที่มาทำงานตายลง ต้องนำเอาเสื้อผ้าของคนๆ นั้นไปให้บิดามารดาเพื่อทำบุญให้ผู้ตาย แต่ถ้าจะไม่กลับบ้านต้องฝากเงินไปให้บิดามารดาของตน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2545) ชาวขมุที่มาและไม่กลับบ้านจะมีครอบครัวมีลูกมีเมียเมืองไทย เช่น ในอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ส่วนใหญ่มาตั้งแต่อายุได้ 10 กว่าปี หากบิดามารดาไม่มีชีวิตอยู่ทางโน้น (ประเทศลาว) แล้วจะไม่กลับบ้าน ชาวขมุเหล่านี้ไม่ชอบค้าขาย แต่ชอบทำไร่หรือเป็นลูกจ้างเท่านั้น (สุวิไล เปรมศรีรัตน์, 2531: 4)

แม้ข้อเท็จจริงจากที่ปรากฏในเอกสารของทางราชการอาจไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่า ชาวขมุกลุ่มใดที่เป็นผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแม่เหิยะใน แต่จากคำบอกเล่าของลุงปิ่นนั้นกล่าวว่า อู๋ยอินซึ่งเป็นพ่อเป็นคนเล่าให้ลุงปิ่นผู้ฟังว่า ตั้งแต่โตพอจำความได้ก็เดินทางไปกับพ่อจนมาตั้งบ้านเรือน ณ บ้านแม่เหิยะในเมื่ออายุประมาณ 10 ขวบ อู๋ยอินผู้นี้เสียชีวิตในปี พ.ศ. 2527 เมื่ออายุได้ประมาณ 70 ปี ซึ่งเมื่อนับย้อนหลังไปถึงช่วงที่มีการตั้งบ้านเรือนจะพบว่าอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2467 อันเป็นช่วงเวลาที่บริษัทอีสต์เอเชียติกหมดสัญญาสัมปทานทำไม้ที่ป่าแม่กกกับรัฐบาลสยามพอดี จึงเป็นไปได้ว่าการอพยพมาตั้งถิ่นฐานหลังจากนั้นก็เป็นที่ได้ว่า ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า การเกิดชุมชนบ้านแม่เหิยะในจากตั้งบ้านเรือนของชาวขมุอยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งในระหว่างปี พ.ศ. 2467-2477 ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากการสืบค้นข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นรวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2475-2477 ซึ่งเป็นช่วงที่ทางบริษัทฯ ประสบปัญหาทางการเงินจนไม่สามารถจ่ายเงินค่าจ้างแรงงานชาวขมุเหล่านั้น และอาจเป็นสาเหตุหนึ่งซึ่งผลักดันให้แรงงานชาวขมุต้องกระจัดกระจายไปทำมาหากินยังถิ่นอื่นทั่วไปในเชียงใหม่หรือภาคเหนือ และมีกลุ่มหนึ่งประมาณ 3-4 คนเดินทางมาตั้งถิ่นฐาน ณ บ้านแม่เหิยะในแห่งนี้อย่างน้อยก่อนปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา

จากข้อมูลดังกล่าวจึงพอจะเห็นภาพของการอพยพของชาวขมุได้อย่างคร่าวๆ ผู้วิจัยจึงขอตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นของคนกลุ่มนี้ว่ามีความเป็นไปได้สองประการ คือ

1) เป็นแรงงานตัดไม้ของบริษัทสัญชาติฝรั่งเศสที่ทำไม้ในเชียงใหม่ เชียงราย ต่อมาเมื่อถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เศรษฐกิจตกต่ำลงมากจนอาจทำให้ชาวขมุต้องไปรับจ้างทำมาหาเลี้ยงชีพในถิ่นอื่น ซึ่งงานที่ถนัดก็คือ การทำไม้และเป็นความยุ่งยากลำบาก ฝืน โดยอาจจะตระเวนไปรับจ้างกับนายหน้าหรือพ่อค้าหีบคิที่เป็นผู้รับจ้างตัดไม้หรือค้าไม้ ซึ่งในกรณีขมุบ้านแม่เหิยะใน ผู้เป็นนายจ้างก็คือ พ่อนายเด่นซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

2) เป็นแรงงานลักลอบเข้ามารับจ้างตัดไม้อย่างผิดกฎหมายโดยไม่อยู่ในบังคับของฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในเมืองไทยผ่านทาง “นายฮ้อย” ก่อนจะถูกส่งตัวไปเป็นแรงงานรับจ้างตามพื้นที่ที่นายจ้างต้องการอันเป็นข้อสันนิษฐานตามคำอ้างของของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์

แต่ในความเห็นของผู้วิจัยแล้วมีแนวโน้มที่จะเชื่อข้อสันนิษฐานข้อแรกมากกว่า เนื่องจากด้วยหลักฐานที่เป็นเอกสารนั้นสอดคล้องกับเหตุบ้านการเมืองและสภาวะทางเศรษฐกิจในยุคนั้นเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะระยะเวลาการเลิกสัมปทานไม้ในเขตป่าแม่แจ่มของบริษัทอีสต์เอเชียติกอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2477 ซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ว่าชาวขมุกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งเมื่อถูกเลิกจ้างแล้วอาจเดินทางไปรับจ้างตัดไม้ที่แห่งอื่นต่อ และผู้นำชาวขมุเหล่านั้นมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ก็คือ พ่อนายเด่นนั่นเอง

“...ป้อนายเด่นเป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ ผิวคล้ำ บรู๊วเป็นคนขมุหรือไทใหญ่ บรูมีใครรู้ว่าเดินทางมาจากไหนเมื่อใด รู้แต่ว่ามากับแม่ช้าง 2 เชือก กับคนขมุอีก 2-3 คน มารับจ้างตัดไม้ในบริเวณป่าในแม่เหิยะนี้ ตั้งแต่เกิดมาจำความได้ก็เห็นป้อนายเด่นแล้ว เป็นอาจะมาก่อนอุ้ยเกิดก็ได้...”³⁵

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์อุ้ยใจ อายุ 80 ปี ชาวบ้านดอนปิน หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เหิยะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุท่านหนึ่งที่เกิดและเติบโตในตำบลแม่เหิยะ ได้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องดังกล่าวเพิ่มเติม จึงพอจะเห็นภาพคร่าวๆ ของการอพยพของชาวขมุเข้ามาทำการตัดไม้ในภาคเหนือของไทยนั้นจะมากขึ้นเป็นกลุ่มๆ มาเป็นช่วงๆ มีบางคนที่พ่อแม่ญาติพี่น้อง ณ ถิ่นกำเนิดเสียชีวิตหมดจึงไม่ต้องการที่จะกลับไปเมืองลาว และชาวขมุกลุ่มเล็กๆ ได้มาเป็นแรงงานตัดไม้ในพื้นที่บ้านแม่เหิยะในแห่งนี้ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2480 การอพยพเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของชาวขมุซึ่งเป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้เหล่านี้ จึงมีสาเหตุมาจากความต้องการเนื้อไม้ของประเทศตะวันตก ทั้งยังอยู่ในช่วงที่ชาติตะวันตกแต่ละชาติกำลังแข่งขันกันเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคแห่งนี้ จนถึงกับมีการยึดครองพื้นที่และผู้คนอันเป็นอิทธิพลของลัทธิอาณานิคม ชาวขมุผู้มีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณหลวงพระบางในภาคเหนือของประเทศไทยจึงตกเป็นคนในบังคับของฝรั่งเศสและกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้ของบริษัทฝรั่งเศสและประเทศตะวันตก ต่อมาเมื่อการอพยพโยกย้ายไปตามพื้นที่ที่มีการสัมปทานไม้ตั้งแต่เชียงของ เชียงแสน เชียงราย แม่แจ่ม ก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจจนทำให้บริษัทไม่สามารถจ้างแรงงานเหล่านี้ได้อีกต่อไป จึงเป็นแรงผลักดันให้พวกเขาต้องอพยพโยกย้ายไปทำมาหากินยังถิ่นอื่นตามกำลังและความสามารถของตนเอง จนในที่สุดชาวขมุกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งได้เดินทางมายังตำบลแม่เหิยะและมีการตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ในที่สุด

3.4 สรุป

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ธรรมชาติ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นพื้นที่ป่าไม่สำหรับการสัมปทานตัดไม้ในบทนี้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้การปะทะประสานระหว่างอำนาจที่มาจากภายนอก คือ อำนาจพระพุทธศาสนา อำนาจของกษัตริย์และอำนาจรัฐทั้งในภูมิภาคเดียวกันและอำนาจรัฐส่วนกลาง มาปะทะกับอำนาจของท้องถิ่น อันหมายถึงความเชื่อ จารีตของชนพื้นถิ่น ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคต่างๆ ดังนี้

1) ยุคตำนาน มีการปะทะประสานของอำนาจภายนอก ได้แก่ อำนาจของกษัตริย์ อันเปรียบเสมือนอำนาจรัฐและอำนาจทางพระพุทธศาสนา กับอำนาจของท้องถิ่น ที่ประกอบไปด้วย

³⁵ สัมภาษณ์อุ้ยใจ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2554

วิถีชีวิต ความเชื่อ จารีตประเพณี ทำให้ความหมายเกี่ยวกับพื้นที่ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีการปรับเปลี่ยนไปตามพลังอำนาจของกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาปะทะประสานกัน ในกรณี พื้นที่ชุมชนแม่เหียะใน รวมถึงบริเวณใกล้เคียง อำนาจรัฐและอำนาจทางพระพุทธศาสนาต่างก็ประสานและร่วมมือกันเข้ามาครอบงำท้องถิ่น พระพุทธศาสนาเป็นกลุ่มพลังอำนาจสำคัญในการเชื่อมป่าเข้ากับเมือง พื้นที่ป่าในยุคต้นอันมีความหมายว่าป่าเถื่อน ไร่อาระจึงกลายเป็นธรรมชาติที่สามารถนำมาเป็นส่วนหนึ่งของเมืองได้ (Stott, 1991)

อย่างไรก็ตาม อำนาจของผู้คนพื้นถิ่นมิได้หายไปไหน หากยังคงร่องรอยของอำนาจท้องถิ่นปรากฏอยู่วบจนปัจจุบันผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงดง แม้อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็ตาม ความหมายของพื้นที่ที่ยึดโยงกับความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับปู่และย่าสะ รวมถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธศาสนาจึงยังคงอยู่แม้อาจจะเลือนหายไปตามกาลเวลา ในขณะที่การสร้างพระธาตุ นอกจากจะเป็นการสร้างความชอบธรรมในการครอบครองดินแดนของกษัตริย์ที่เข้ามามีอำนาจเหนือพื้นที่แห่งใหม่ และองค์พระธาตุเองยังมีความเกี่ยวโยงกับพัฒนาการของชุมชนเมืองอย่างแยกกันไม่ออก (ศรีศักดิ์ วัธลิโกดม, 2546: 101-109) ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองและอำนาจรัฐ ซึ่งมักจะตั้งอยู่ใจกลางเมืองหรือไม่ก็บริเวณขอบปริมณฑลของเมืองที่อยู่ไม่ห่างจนเกินไปสามารถเดินทางไปได้โดยสะดวก (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, 2548: 74-75) ทั้งนี้ ตำแหน่งขององค์พระธาตุซึ่งตั้งอยู่บนยอดดอยอันเป็นที่สูง ยังหมายถึง ที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ที่สามารถสังเกตความเป็นไปของผู้คนและชุมชนได้สะดวกที่สุด การควบคุมผู้คนผ่านการสร้างพระธาตุนี้ น่าจะมีนัยทางเศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยการควบคุมแรงงานในยุคโบราณ เนื่องจากเป็นกำลังสำคัญในระบบการผลิต คือ การทำการเกษตรและการทำมาหากินที่ยังคงพึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต หากสามารถควบคุมผู้คนได้มากมายเท่าไรก็ยิ่งส่งเสริมอำนาจบารมีของกษัตริย์ให้มากขึ้นเท่านั้น ดังนั้น การสร้างพระธาตุของกษัตริย์ที่มักจะกล่าวอ้างถึงตำนานทางพระพุทธศาสนา ล้วนแต่เป็นการสร้างความชอบธรรมในการครอบครองดินแดนและควบคุมผู้คนของกษัตริย์ผ่านการผลิตสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง

2) ยุคการขยายอำนาจรัฐสยาม รัฐบาลส่วนกลางมีความพยายามในการปักปันอาณาเขตทั้งในระดับของรัฐและระดับภายในรัฐ ในกรณีนี้ คือ การครอบครองและควบคุมพื้นที่ภายในรัฐ (Vandergest, 1996) โดยการใช้โครงสร้างการบริหารจัดการ กฎระเบียบ และเครื่องมือต่างๆ ในการจำแนกแยกแยะพื้นที่ โดยเฉพาะนิยามความหมายของพื้นที่ป่าว่า หมายถึง พื้นที่ที่ไม่มีผู้ครอบครองตามกฎหมาย พร้อมทั้งทั้งนิยามความหมายของพื้นที่ขึ้นมาใหม่ ตามแต่วัตถุประสงค์ในการในใช้ประโยชน์พื้นที่ของรัฐ พื้นที่ป่าไม้ในยุคนี้จึงกลายมาเป็นพื้นที่ของการผลิตเนื้อไม้ซึ่งเป็นแหล่งทุนสำคัญที่สามารถทำรายได้และสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐบาลส่วนกลางได้ การประกาศพื้นที่

สำหรับการสัมปทานตัดไม้ อาจส่งผลด้านลบหลายประการ ทั้งการลักลอบตัดไม้ การตัดไม้เกินโควตา ความไม่ชัดเจนในพื้นที่สัมปทาน หรือมากไปกว่านั้นก็คือการกระทบกระทั่งกันของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก อันได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตาม ความไม่ชัดเจนของพื้นที่สัมปทานไม้ รวมถึงการที่รัฐมักจะให้สัมปทานเฉพาะไม่มีค่าดังเช่นไม้สัก ทำให้พื้นที่ป่าที่ไม่อยู่ในกลุ่มตามการจัดจำแนกโดยใช้หลักเกณฑ์ดังกล่าว ส่งผลให้คนพื้นถิ่นหลายกลุ่มสามารถใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองได้โดยไม่ผิดกฎหมาย และอาจมีคนจำนวนหนึ่งในกลุ่มนั้นที่สามารถก่อตั้งบ้านเรือนจนกลายเป็นชุมชนในเวลาต่อมา การครอบครองและควบคุมพื้นที่จากรัฐส่วนกลางในยุคนี้หากมองด้านหนึ่งอาจก่อให้เกิดการแปลงทางอำนาจในการจัดระเบียบพื้นที่ซึ่งกระทบฐานอำนาจของเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นอันมาก แต่ในอีกด้านหนึ่งการที่อำนาจในการครอบครองและควบคุมพื้นที่ที่ไม่เข้มจนเกินไปมิได้ส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าของชาวบ้านพื้นถิ่นมากนัก ทั้งยังมีส่วนให้คนกลุ่มหนึ่งสามารถใช้ป่าไม้เป็นฐานในการสะสมทุนและกำเนิดเป็นชุมชนในภายหลัง

3) การก่อตัวของชุมชนแม่เหิยะใน มีที่มาจากคนสองกลุ่ม โดยกลุ่มแรกเป็นคนพื้นที่ที่เป็นคนเมืองซึ่งอาจจะสืบเชื้อสายหรือรับเอาอิทธิพลมาจากชาวลัวะในอดีต สำหรับชาวขมุซึ่งเป็นคนที่เข้ามาอยู่ใหม่เป็นกลุ่มที่สองนั้น มีประวัติความเป็นมาค่อนข้างน่าตื่นเต้น โศดโผนกว่า เนื่องจากพื้นที่ซึ่งเป็นถิ่นเกิดถูกยึดครองโดยจักรวรรดินิยมตะวันตก และอาจถูกบังคับให้เป็นแรงงานทำไม้ที่อยู่ในระบบตลาดโลกในภายหลัง แรงงานเหล่านี้ อาจจะมีการเคลื่อนย้ายกันไปตัดไม้ตามพื้นที่ที่บริษัททำไม้ได้รับสัมปทาน แต่เมื่อเศรษฐกิจโลกซบเซาหลังจากสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลง จึงอาจเป็นสาเหตุให้แรงงานข้ามชาติเหล่านี้เสมือนหนึ่งเป็นแรงงานอิสระที่สามารถเคลื่อนย้ายไปตัดไม้ในพื้นที่ที่ไม่ถูกจัดเป็นพื้นที่สัมปทานไม้ ต่อมา แรงงานชาวขมุกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งได้ไปตั้งบ้านเรือนในชุมชนร่วมกับคนพื้นถิ่นที่อาศัยมาแต่ดั้งเดิม จนเกิดเป็นชุมชนแม่เหิยะในในเวลาต่อมา